

İslâm'da Sermaye Birikimi: İlgili Hadislerin Güncel Bir Okuması

Mehmet Ali ÇALGAN*

“Capital Accumulation in
İslâm: A Contemporary
Reading of Relevant
Hadiths of The Prophet”

Abstract: İslâm provides the road maps for the progress and success of the Muslim society in all fields of life with the guidelines it presented. In this regard, the prophetic declarations include many important messages in the social and economic areas in addition to the worship and ethics areas. In this article, hadiths which contain economic teachings of the Prophet and particularly a multifaceted hadith which mentions the exemplary behavior of a garden owner who was granted divine support, is analyzed from various perspectives. The realization of production and appropriate distribution of income following the principles of moderation in consumption, moderation in charity, and savings for the individual and society contributes significantly to the progress of the Muslim society in the social and economic areas. This is because the financing of the investments which the society needs depends on the process of successful accumulation of capital. In this article the mentioned hadith is analyzed from the text point of view, the comments in the classic hadith commentaries are examined, the mentioned principles are scrutinized in the light of Qoranic verses and hadiths by providing a contemporary reading of the relevant hadiths and at the same time the contemporary implications of the hadith are investigated.

Citation: Mehmet Ali ÇALGAN, “İslâm'da Sermaye Birikimi: İlgili Hadislerin Güncel Bir Okuması” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/2, 2017, pp. 85-113.

Keywords: Consumption, Charity, Moderation, Capital Accumulation, Hadith.

I. Giriş

İslâm dini Müslüman fert ve toplum için hayatın her alanında gerekli yönlendirmeleri yapmış, güçlü ve kalıcı bir medeniyetin inşası için sosyal hayattan iktisâdî ve idârî hayata uzanan yelpazede Müslümanlara yol haritaları sunarak hem dünyevî hem de uhrevî mutluluk ve başarıya ulaşmanın yollarını göstermiştir. Kuran ve Sünnet'in getirdiği düzenlemelere dikkat edildiğinde, bir Müslüman için ilk etapta yapılış amacı bu olmamakla beraber, bu düzenlemelerin aynı zamanda pek çok şahsî ve içtimâî maslahatları

* Yard. Doç. Dr., Adıyaman Üniv., İslami İlimler Fak., Hadis, ADIYAMAN, mehmet.calgan@gmail.com

da içermesi dikkat çekmektedir. İşte bu çalışmamızda üretimin ve bu üretim sonucu kazanılan gelirin **tüketimde itidâl, infakta itidâl ve tasarruf** ilkeleri gözetilerek uygun bir paylaşıma tâbi tutulmasının faziletine işaret eden bir hadisten yola çıkılarak ferdî planda teşvik edilen bu davranış modelinin toplum planında hayata geçirilmesinin, bir ülkenin iktisâdî kalkınmasında hâiz olduğu önem incelenmektedir. Zira arzulanan kalkınmanın finansmanı ancak başarılı bir sermaye birikimi sürecine bağlı olduğu gibi sermaye birikimi de ferdî planda, incelenen hadiste bahsi geçen üç ilkenin uygulanmasına bağlıdır. Gerçi bu üç ilkeye bu çalışmamızda bir bütünlük içerisinde inceleyeceğimiz pek çok farklı ayet ve hadislerde münferiden temas edilmekle beraber mezkûr hadis çalışkanlıkla beraber bu üç ilkeyi toplu biçimde içermesiyle ayrı bir hususiyet kazanmakta ve böylece İslâm'da sermaye birikiminin esasları sayılabilecek bu önemli prensiplerin pratikte bir arada işleyişini daha net biçimde görme imkânı sağlamaktadır.

Hadislerin çağdaş meselelere çözüm üretecek şekilde ve bu meselelere uygun bir dille değerlendirilmesine, sadece ibadet değil, hukuk, iktisat, eğitim gibi hayatın her alanındaki hadislerle işlevsellik kazandırılmasına duyulan ihtiyaç açıktır.¹ “Hadis verilerinin sürekli tenkidin nesnesi durumunda kalmaktan kurtulması, eleştiren konumunda topluma katkı sağlaması,”² hadislerden elde edilecek esasların günümüz meseleleriyle irtibatlandırılarak hadis şerhlerinde bulunmayabilen çağdaş yorumlara ulaşma, bu mesaide farklı disiplinlerden faydalanma³ önem arz etmektedir. Bu çalışmamızın bu önemli sahadaki araştırmalara katkıda bulunmasını ümit etmekteyiz.

Eğitim, psikoloji, sosyoloji, iletişim gibi disiplinlerden istifade ile bazı ça-

¹ Bu önemli konuya pek çok yazar değinmiştir. bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular Büyük Muhaddis Şuayp Arnavut'la Söyleşi*, İstanbul: Rağbet Yayınları 2011, s. 174 (Şu'ayb el-Arnaud'tan naklen); Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, 6. Baskı, Kayseri: Kimlik Yayınları 2017, s. 317; Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, Rağbet Yayınları, İstanbul: 2013, s. 255; Yavuz Köktaş, *Hadislerin Anlaşılmasında Yöntem Tartışmaları*, Rağbet Yayınları, 2011, s. 62; Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri*, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s. 132; Yusuf el-Karadavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, İstanbul: Nida Yayıncılık 2008, s. 108; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis-Sünnet Üzerine Tartışmalar ve Değerlendirmeler*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fak. Vakfı 2015, s. 176; Hayati Yılmaz, *Toplumun İslâmî Yapılanmasında Sünnet*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, Önsöz, VIII, Özcan Hıdır, *Sünnet ve Beşerî/Pozitif İlimler* (Sünnet Sosyolojisi, ed. Mustafa Tekin içinde), Ankara: Eskiye Yayınları 2013, s 121-122. Y. Köktaş ise “Çocuk eğitimi, psikoloji, üretim, tüketim, aile vb. konular çağımızın çözüm bulmakta zorlandığı konular arasında görülmektedir. Hadislerde bunlar için ne tür mesajların bulunabileceği hadisleri güncel tutma ve hayata taşıma açısından önem arz etmektedir.” ifadeleriyle bu hususa dikkatleri çekmektedir. Yavuz Köktaş, *Güncel Hadis Problemleri*, İnsan Yayınları, İstanbul: 2014, s. 145.

² Ahmet Ürkmez, “Tenkit Temelli Türkçe Hadis Çalışmaları Bibliyografyası”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 17 Sayı: 55 (Bahar 2013), s. 223.

³ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, 6. Baskı, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017, s. 273.

lişmalar yapılmış ise de⁴ iktisat ilminden istifade ile hadis sahasında İslâm dünyasında oldukça sınırlı sayıda çalışma yapıldığı müşahede edilmektedir. Nitekim Haldûn Ahdeb'in Hicri 1351-1424 (miladi 1932-2003) seneleri arasında sünnet sahasında yapılmış toplam 3568 çalışmayı on iki başlıkta topladığı *et-Tasnif fi's-Sünneti'n-Nebeviyyeti ve Ulûmihâ*⁵ isimli eserinde Nebevî Sünnette Bilgi ve Medeniyetin Araştırılması başlığı altında genel 3 çalışmaya⁶ ilaveten daha muayyen konularda 176 çalışma (toplamanın takriben yüzde beşi) yer almaktadır. Bu ana başlığın Bilgi alt başlığındaki toplam 84 çalışma ise eğitim ve psikoloji alanında 56, tıp alanında 19 ve iktisat alanında 9 eserden müteşekkildir. İktisat alanındaki çalışmalar ise hadislerin iktisâdî zâviyeden güncel yorumundan ziyade, hadis kitaplarından ilgili hadislerin tespiti ve modern iktisâdî başlıklar altında tasnifi şeklindeki çalışmalardır. Munzir Kahf'ın *en-Nususul-İktisadiyetu fi'l-Kur'âni ve's-Sunne* adlı çalışması burada örnek olarak verilebilir.

Çalışmamızın başında konuyla ilgili bazı noktaların izahında fayda olacaktır. Tarih boyunca ekonomilerin işleyişinde çevresel şartlar değişse de neticede bir ekonominin üretim, tüketim, yatırım ve gelir dağılımı gibi temel meseleleri aynı kalmakta ve kişilerin iktisâdî karar ve tercihleri⁷ bu süreçleri şekillendirmektedir. Günümüzde internet üzerinden kredi kartıyla alışveriş yapan bir insanla geçmişte çok daha basit şartlarda ticaret yapan insanların gelirlerine nispeten, aldıkları tüketim ve tasarruf kararları, hanehalkı ve ekonomi düzeyinde benzeri sonuçlar verecektir. Nitekim günümüzde sermaye birikimi konusunda yapılan araştırmalarda bireyin iktisâdî kararları modellenmekte ve uzun vadede arzulanan sermaye düzeyinin yakalanmasının, bireysel tasarruflarda belli bir ideal oranın gerçekleştirilmesiyle mümkün olacağı tespit edilmektedir.⁸ Geçmişte bir çiftçinin tarla mahsulünü tüketim

⁴ Bu şekilde ortaya konan eserlere şu örnekler verilebilir: Nihat Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem (Örnek Bir Uygulama)*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fak. Vakfı 2013; Veysel Özdemir, *Modern Teoriler Açısından Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Örnek Liderliği*, Rağbet Yayınları, İstanbul: 2014; Yavuz Köktaş, *Hadisleri Anlamada Sosyolojiden Yararlanma İmkânı* (Sünnet Sosyolojisi içinde), Ankara: Eskiye Yayınları 2013.

⁵ Haldun Ahdeb, *et-Tasnif fi's-Sünneti'n-Nebeviyyeti ve Ulumiha*, Müessesetü'r-Reyhan, Beyrut: 1427/2006.

⁶ Bu üç çalışmadan biri de Karadavi'nin *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı olarak Sünnet* (çev. Özcan Hıdır, İstanbul: Nida Yayınları 2015) isimli eseridir. Bu çalışmanın Sünnet ve Ekonomi kısmında (s. 273-282) iktisatla ilgili bazı hadisler çeşitli başlıklar altında verilmiştir.

⁷ Bireyin iktisâdî tercih ve kararlarının önemi ve özellikleri için bkz. İlker Parasız, *İktisada Giriş*, İstanbul: Ezgi Kitabevi 2008, s. 9, Erdal Ünsal, *İktisada Giriş*, Ankara: İmaj Yayınevi 2011, s. 25 vd. Meselâ, modern ekonomik teoride şahsın bütçesini tüketim/tasarruf arasında paylaşmasını inceleyen tüketicici davranışı konusu makroekonomiği yakından ilgilendiren en temel meselelerden biridir.

⁸ Abel, A.; Bernanke, B.; Croushore, D., *Macroeconomics*, Pearson, 7th ed., s. 221-223; Ünsal, Erdal, *Makro İktisat*, İmaj Yayınevi, 8. Baskı, Ankara: 2009, s. 594-596. Uzun vadede tüketimi en yüksek seviyeye getiren bireysel tasarrufun ideal oranına altın kural (golden rule) denmektedir.

ve yatırım arasında paylaşıp infaka yer vererek izlediği tabii yol, sağlıklı bir sermaye birikimi süreci için arzulanan davranış modeliyken, günümüzdeki israf kültürü, tüketimde itidal bir yana, tüketimin borçla finansmanı ve kazanılmamış gelirin harcanması gibi problemler sermaye birikimi sürecini seketeğe uğratabilmektedir. Dolayısıyla, şartların değişmesi iktisadî kararların tabiatını değiştirmemekte, tüketim/tasarruf konusundaki tercihler ekonomi için belirleyiciliğini sürdürmektedir.⁹

Makalemizin ilk bölümünde serlevha olarak aldığımız hadisin tahriri yapılacak, ardından, hadis şerhlerinde nasıl anlaşıldığı, şerhlerdeki bilgilerin sınırları üzerinde durulacak ve iktisat zaviyesinden bir tahlili yapılacaktır. Yukarıda belirtildiği üzere, mezkûr hadis çok yönlü olması itibarıyla bir hususiyet arz etmekle beraber, çalışmanın asıl konusu, ilgili tüm ayet ve hadislerin bütünlüğü içinde ikinci bölümde ele alınacaktır. Çalışmamızın ağırlığını oluşturan bu bölümde, tüketimde itidal, infakta itidal ve tasarruf ilkeleri bir yandan Kuran ve sünnet ekseninde incelenirken diğer yandan bu ilkelerin beraberce toplum genelinde başarıyla hayata geçirilmesinin sermaye birikiminin temininde oynayacağı rol değerlendirilecektir. Bu bölümde ilgili hadislerin bütünlük içinde incelenmesi, hadisler arası önemli bazı anlam ilişkilerini ortaya koyarken, çelişkili gözükken bazı hususları da vuzuha kavuşturmuştur.

II. Serlevha Hadisin Mana Tahlili

A. Hadisin Tahriri ve Şerhlerdeki İzahlar

İlgili hadis *Sahîh-i Müslim*'de Ebû Hüreyre'den (r.a.) şu şekilde nakledilmektedir:

بَيْنَا رَجُلٌ بَقْلَاةٌ مِنَ الْأَرْضِ، فَسَمِعَ صَوْتًا فِي سَحَابَةٍ: اسْتَقِ حَدِيقَةَ فُلَانٍ، فَتَنَحَّى ذَلِكَ السَّحَابَ، فَأَفْرَغَ مَاءَهُ فِي حَرَّةٍ، فَإِذَا شَرْجَةٌ مِنْ تِلْكَ الشَّرَاجِ قَدِ اسْتَوْعَبَتْ ذَلِكَ الْمَاءَ كُلَّهُ، فَتَتَبَعَ الْمَاءَ، فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ فِي حَدِيقَتِهِ يُحَوِّلُ الْمَاءَ بِمِسْحَابِهِ، فَقَالَ لَهُ: يَا عَبْدَ اللَّهِ مَا اسْمُكَ؟ قَالَ: فُلَانٌ - لِيَلِاسِمِ الَّذِي سَمِعَ فِي السَّحَابَةِ - فَقَالَ لَهُ: يَا عَبْدَ اللَّهِ لِمَ تَسْأَلُنِي عَنْ اسْمِي؟ فَقَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ صَوْتًا فِي السَّحَابِ الَّذِي هَذَا مَائُهُ يَقُولُ: اسْتَقِ حَدِيقَةَ فُلَانٍ، لِاسْمِكَ، فَمَا تَضَعُ فِيهَا؟ قَالَ: أَمَا إِذْ قُلْتُ هَذَا، فَإِنِّي أَنْظُرُ إِلَى مَا يَخْرُجُ مِنْهَا، فَأَتَصَدَّقُ بِئَلَيْهِ، وَأَكُلُ أَنَا وَعِيَالِي ثُلْمًا، وَأَرُدُّ فِيهَا ثُلْمَهُ.

“Bir adam açık bir arazide iken bir buluttan “filanın bahçesini sula” şeklinde bir ses işitir. Bunun üzerine bulut giderek taşlık bir bölgeye suyunu boşaltır ve bütün suyu bir sel yolu alır. Adam suyu takip edince bahçesinde ayakta dura-

⁹ Bu önemli husus için bir diğer örnek, hadislerdeki ğarar yasağıdır. Allah Resûlü (s.a.v.) haksız kazancı önlemek için ticarî işlemlerde o dönemde toplum içinde rastlanan belirsizlik çeşitlerini yasaklamıştır. Günümüzde o dönemdeki belirsizlik içeren işlemlerin yerine farklı işlemler gelse de isimler değişmekle birlikte ğarar yasağı ve ekonomiyeye etkisi aynen devam etmektedir. Nitekim günümüzde pek çok finansal krize başarısız risk yönetimi uygulamaları sebep olmaktadır. Sünnetin bu sahadaki pek çok yönlendirmelerinin günümüzle irtibatlandırılması da önemli bir diğer konudur.

rak küreğiyle suyu çeviren bir kişiyle karşılaşır. Bahçe sahibine ismini sorunca bahçe sahibi adamın buluttan duyduğu ismi söyler. Bahçe sahibi ismini neden sorduğunu sorunca suyu takip eden adam, bu suyun geldiği buluttan filanın bahçesini sula diye bir ses işittiğini anlatır ve bahçe sahibine bu olaya sebebiyet verecek ne yaptığını sorar. Bahçe sahibi de mâdem ki durum böyle diyerek bahçesinden çıkan mahsüle baktığını ve üçte birini sadaka verdiğini, üçte birini kendisinin ve ailesinin geçimine harcadığını, üçte birini ise bahçeye iade ettiğini söyler.¹⁰

Sahîh-i Müslim'de, bu rivayetten hemen sonra Ebû Dâvûd Tayâlisî'den gelen başka bir tarikte “üçte birini yoksullara, dilencilere ve yolculara veririm” ifadesinin geçtiği belirtilmektedir.¹¹

İlgili rivayetin tüm tariklerine bakıldığında dört tanesinde Ebû Dâvûd Tayâlisî'ye kadar aynı râvî zincirinin bulunduğu ve “üçte birini yoksullara, dilencilere ve yolculara veririm” ifadesinin geçtiği görülmektedir. Bu dört tarik Ebû Dâvûd Tayâlisî'nin *Müsned*'inde¹², Beyhakî'nin *es-Sunenü'l-kübrâ* isimli eserinde¹³, Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliyâ* isimli eserinde¹⁴ ve yukarıda zikredildiği gibi Müslim'in *Sahîh*'inde yer almaktadır.

Diğer dört tarikte ise bu ifadenin yerine kısaca “üçte birini sadaka veririm” ifadesi geçmektedir. Bu dört tarik ise Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde,¹⁵ İbn Hibbân'ın (ö. 354) *Sahîh*'inde,¹⁶ Beyhakî'nin *Şuabu'l-İmân* isimli eserinde¹⁷ ve yukarıda tercümesi verildiği üzere Müslim'in *Sahîh*'inde yer almaktadır. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inin tahkikini yapan Şu'ayb Araûd hadisin sahîh ve Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğunu ifade etmiştir.¹⁸

İlgili rivayet hakkında hadis şerhlerine müracaat ederek ne gibi açıklamalar yapıldığına bakmamız faydalı olacaktır. Şerhleri incelerken mümkün mer-tebe kronolojik bir sıra takip ederek şârihlerin birbirlerinin açıklamalarını nasıl tamamladıklarını ve ne gibi hususlar üzerinde durduklarını görmek istiyoruz.

Müslim şârihlerinden **Kâdî İyâd** (ö. 544), *İkmâlu'l-Mu'lim bi-fevâidi Müs-*

¹⁰ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbüri, *Sahîhu Müslim*, I-V, thk. M. Fuad Abdalbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî ts., Zuhd ve Rekâik, 45.

¹¹ Müslim, Zuhd ve Rekâik, 45.

¹² Ebû Dâvûd Tayâlisî, Süleyman b. Davud b. el-Carud, *Musned*, I-IV, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, Mısır: Dâru Hicr, 1999/1419, IV, 312.

¹³ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *es-Sunenü'l-kübrâ*, 3. bsk, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1424, IV, 224. Rivayet, aynı tarikte Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Şuabu'l-İmân*, I-XIV, Riyad: Mektebetu'r-Ruşd 1423/2003, V, 87'de de geçmektedir.

¹⁴ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Beyrut: 1976, III, 275. Ebû Nuaym hadisin sahîh olduğunu belirtir.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed es-Şeybânî, *el-Musned*, thk. Şu'ayb Araûd, 1. bsk, Muessesetu'r-Risale 1421/2001, XII, 323.

¹⁶ İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVIII, thk. Şu'ayb el-Arnaut, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle 1414, VIII, 142.

¹⁷ Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, V, 88.

¹⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 142.

lim adlı eserinde hadiste geçen bazı lafızların açıklamalarını vermekle yetinmiştir. Bu kapsamda, ‘hadîka’, ‘tenahhâ’, ‘harre’ ve ‘şerce’ kelimelerini izah etmiştir. Bu izahatlara göre ‘hadîka’ kelimesi ağaçlık bir alan, bir duvarın çevrelediği bir bahçe, hurmalık bir bölge gibi anlamlar taşımaktadır. ‘Tenahhâ’ kelimesi yönelmek anlamına gelmekte olup aynı kökten olan ‘nahv’ kelimesi de Arap diline yönelmek anlamını içermektedir. ‘Harre’ ateşte yanmış gibi siyah taşların olduğu taşlık bir alan anlamına gelmektedir. ‘Şerce’ ise su yolu, sel yolu anlamlarını taşımaktadır.¹⁹

Sahih-i Müslim’in en meşhur şârihi **İmam Nevevî** (ö. 676), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc* isimli eserinde lafızların açıklamasında Kâdî İyâd’ı takip ederek ‘hadîka’, ‘tenahhâ’, ‘harre’ ve ‘şerce’ kelimelerini benzer şekilde izah etmiştir. Nevevî aynı zamanda hadisten bazı mesajlar çıkararak bunları şöyle sıralamıştır: Yoksullara ve yolculara ihsanda bulunmak ve sadaka vermenin fazileti, kişinin kendi el emeği ve kazancından yemesinin ve ailesine harcamasının fazileti.²⁰

İlgili hadisin aynı zamanda, derleme bir eser olan **Tebrîzî’nin** (ö. 741) *Mişkâtü’l-Mesâbih* isimli eserinde de geçmesi²¹ hasebiyle bu eserin şerhlerinde hadisle ilgili bazı izâhâtın yer aldığı görülür. Bu kapsamda meşhur şârihlerden **Tîbî** (ö. 743), *el-Kâşif an Hakâiki’s-Sunen* isimli *Mişkâtü’l-Mesâbih* şerhinde önce ‘hadîka’, ‘harre’ ve ‘şerce’ kelimelerini yukarıdaki açıklamalara benzer şekilde izah eder. Ayrıca ‘mishât’ kelimesini de yeri kazmak ve temizlemeye yarayan demir alet şeklinde açıklar. Tîbî bahçe sahibinin isminin aslında hadiste anlatıldığı üzere kendisi tarafından tasrih edilmesine rağmen Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kinâye yoluyla filân demekle yetindiğini belirtir. Bahçe sahibinin ürünün üçte birini tüketim, üçte birini sadaka için harcadıktan sonra kalan üçte birini ertesi yıl bahçeyi ekmek için sermaye olarak muhafaza ettiğini belirtir.²²

Mişkâtü’l-Mesâbih’in diğer bir şârihi olan **Ali el-Kârî** (ö. 1014), *Mirkâtü’l-Mefâtih Şerhu Mişkâtü’l-Mesâbih* isimli eserinde öncelikle hadiste geçen lafızları gerek mânâ gerek i’râb yönünden açıklar. Yukarıda zikredilen kelimelere ilave olarak ‘felât’ kelimesini geniş bir düz ve ıssız alan olarak izah eder. Tîbî’nin, bahçe sahibinin isminin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kinâye yolu ile zikredildiği yorumunu nakleder ve bunda, bazı durumlarda müphem isimlerin bilinmesinin bir önem taşımadığına bir işaret olabileceği değerlendirilmesini yapar. Suyu takip eden adam, bahçe sahibine bu ilâhî ikrâmı hak

¹⁹ Kâdî İyâd, Ebû’l-Fazl İyâd b. Mûsâ b. İyâd el-Yahsûbî, *İkmâlu’l-Mu’lim bi-fevâidi Müslim*, I-VIII, thk. Yahyâ İsmâ’il, Mısır: Dâru’l-Vefâ 1998/1419, VIII, 534.

²⁰ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc* I-XVIII, 2. bsk., Beyrut: Dâru İhyâ’it-Turâsî’l-Arabî 1392, XVIII, 114-115.

²¹ Tebrîzî, Ebû Abdîllah Veliyyuddîn Muhammed b. Abdullah, *Mişkâtü’l-Mesâbih*, I-III, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye 1985, I, 587.

²² Tîbî, Şerefuddîn Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, *el-Kâşif an Hakâiki’s-Sunen*, I-XIII, Riyad: Mektebetu Mustafâ el-Bâz 1417, V, 1533.

edecek ne yaptığını sorar. Bahçe sahibi ürünün üçte birini bahçenin ekimi ve düzenlenmesi için ayırdığını belirtir.²³

Çağdaş şârihlerden **Takiy Osmânî** ise *Tekmiletü Fethi'l-Mülhim bi-Şerhi Sahihi Müslim* isimli eserinde geçmiş şerhlerle benzer şekilde çeşitli kelimele-
rin anlamlarını vermekte, tarikler arası lafız farklılıklarına işaret etmektedir. Hadisten çıkan sonuçlar arasında zekâtın üzerinde sadakanın fazileti, kişinin hayır yollarına harcamak üzere gelirin belli bir kısmını ayırmasının müste-
hab oluşunu zikretmiştir.²⁴ Günümüzün önemli ilmî şahsiyetlerinden olan ve islâmî finans sahasında da meslekî tecrübeye sahip olan Osmânî'nin, en azın-
dan bu hadisin açıklaması sadedinde geçmiş şerhlere ilave bir açılım sağla-
madığı görülmektedir.

Sâbûnî ise, *Fethu'l-Îlâhi'l-Mun'im fi Şerhi Sahihi Müslim* isimli eserinde hadisi şerifte geçen bazı lafızlar hakkında bilgiler verdikten sonra hadisten fakirlere sadaka ve ihsanın fazileti ile insanın elinin emeğiyle geçinmesinin ve ailesi için harcama yapmasının fazileti gibi sonuçlar çıkarılabileceğini belir-
tir.²⁵

Mişkâtü'l-Mesâbih yanında *Riyâdu's-Sâlihîn*²⁶ ve *et-Tergîb ve't-Terhîb*²⁷ gi-
bi diğer bazı önemli derleme eserlerde de yer verilen hadisin, görüldüğü üze-
re şerhlerde genellikle infâk ve yoksullara yardım yönünün vurgulandığı
dikkat çekmektedir.

B. Hadisin İktisâdî Zaviyeden Güncel Bir Değerlendirmesi

İncelediğimiz şerhlerde ilgili hadisin genellikle lafzî yönden ele alındığını, hadisten çıkarılan sonuçların ise yoksullara yardımın fazileti ve ailenin geçi-
mini sağlamanın fazileti ile sınırlı kaldığını gördük.²⁸ Nitekim *Sahih-i Müs-
lim*'de ilgili hadis Kitâbu'z-Zuhd ve'r-Rekâik içinde “Yoksullara sadaka ver-

²³ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih*, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1422/2002, IV, 1327.

²⁴ Usmânî, Muhammed Takiy, *Tekmiletü Fethi'l-Mülhim bi-Şerhi Sahihi Müslim*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2006, VI, 238-239.

²⁵ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Fethu'l-Îlâhi'l-Mun'im fi Şerhi Sahihi Müslim*, I-IV, Ankara: Kal-
kan Matbaacılık ts., IV, 535-536.

²⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Riyâdu's-Sâlihîn*, Dımaşk: Dâru İbn
Kesîr, 1428, s. 189.

²⁷ Munziri, Ebû Muhammed Zekiyyuddîn Abdulazim b. Abdulkavi, *et-Tergîb ve't-Terhîb
mine'l-Hadîsi's-Şerîf*, I-IV, thk. İbrahim Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1417,
II, 5.

²⁸ Şerhlerde lügavî izahlara ağırlık verilmesi hususu hakkında bkz. Zişan Türcan, *Hadis Şerh
Geleneği Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, Ankara: TDV Yayınları 2011, s. 303; Erdinç Ahatlı,
Klasik ve Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği: Şekil ve Muhteva Açısından Bir Mukayese,
(İslâm ve Klasik içinde), İstanbul: Klasik Yayınları 2008, s. 49; Enbiya Yıldırım, *Hadisler ve
Zihinlerdeki Sorular Büyük Muhaddis Şuayp Arnavut'la Söyleşi*, İstanbul: Rağbet Yayınları
2011, s. 171, Şu'ayb Arnaud'tan naklen. Araud burada şerhlerde yeni yaklaşımlara duyulan
ihtiyacı da dile getirir.

mek” isimli bir bâbda geçmektedir²⁹. Öte yandan, bir tasavvuf klasiği kabul edilen Kuşeyrî Risalesi’nde mezkûr hadis, velilerin kerâmetlerine örnek olarak gösterilmektedir.³⁰ Bu bölümde örnek hadisteki tüketim/tasarruf tercihlerinin ekonomi için önemli olumlu sonuçlarına dikkat çekerek hadisin günümüzle daha etkili bir şekilde irtibatının kurulabileceğini göstermeye çalışacağız.

Şârihler hadislerden bilgi, kültür ve medeniyet inşası için önemli bilgiler elde etmek için çabalar sarf etmiş, hadisin asıl muradının yanında pek çok tâlî delâletler çıkarmaya özen göstermişlerdir.³¹ Ancak incelediğimiz hadiste Takiy Osmânî gibi çağdaş şârihlerin yorumları dâhi oldukça sınırlı kalmıştır. Hâlbuki bütçenin tüketim, infak, tasarruf arasında mutedil paylaşımı gibi bütüncül bir konuyu (sadece infak yahut sadece tüketimde itidal yahut sadece yatırımın önemini anlatan pek çok hadis olmasına rağmen her üçünün bütün halinde ele alınması oldukça nadirdir) işlemeyle öne çıkan ilgili hadisin iktisâdî zaviyeden, zaman ve toplum boyutunu dikkate alarak incelenmesi önemli açılımlar sağlamakta, Müslüman toplumun iktisâdî sahada başarısının yol haritasını önemli ölçüde aydınlatmaktadır. Sade ve tabîi görünen bu ideal davranış modelinden günümüzde ne denli uzaklaşıldığına ise çalışmamızın ileriki bölümlerinde işaret edilecektir.

İlgili hadisi anlama çabamızı genişletmek için öncelikle bazı soruları yöneltmek faydalı olabilir. İlk olarak, sıradan ve tabîi görünen bu olayı sıradışı yapan nedir? Uzun bir kıssa eğer gayet tabîi bir davranış anlatıyorsa niçin temayüz etsin/böyle bir hadisi Allah Resûlü (s.a.v.) anlatsın? İkinci olarak, hadisten çıkan mesajlar ailenin geçimi için çalışma ve infakın fazileti ile sınırlanmalı mıdır? Bu kıssanın anlatılma sebebi şerhlerdeki gibi sadece bu iki hususiyet olabilir mi? Hâlbuki bu iki mesaj pek çok diğer hadislerde çok daha veciz biçimde ifade edilmişlerdir. Öyleyse bu kıssanın farklı olarak hususiyeti, muhtevi olduğu diğer faydalar nelerdir? Kanaatimizce, çok basit ve sade bir görünüş arz eden bu kıssa, İslâm’ın iktisâdî öğretilerinin çoğunu pek veciz bir şekilde somut bir örnek üzerinde sunması itibarıyla önemli hakikatleri içermektedir. Basit görünmesiyle beraber, tatbik edildiğinde iktisâdî hayata son derece önemli etkileri olacak olan bu esasların günümüzde uygulanmadan ne denli uzak olduğu hususunun üzerinde durmak gerekir.

Hadiste öncelikle bir insanın kendisinin ve ailesinin geçimi için bahçesiyle uğraştığını ve el emeği sarf ederek helâl lokma için gayret ettiğini müşahade etmekteyiz. Böylece kişinin yediği en hayırlı kazancın el emeği olduğunu bildiren nebevî mesajın³² canlı bir örneği sunularak çalışkanlığın değerinin ve

²⁹ Müslim, Zuhd ve Rekâik, 45.

³⁰ Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevazin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Mahmûd b. Şerif, Abdulhalim Mahmûd, Dımaşk: Dâru'l-Ferfur 2002, s. 595.

³¹ Yavuz Köktaş, *Güncel Hadis Problemleri*, s. 155. Ayrıca bkz. s. 151.

³² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Buhârî el-Cu'fi, *el-Câmi'u's-*

üretimin Müslüman fert ve toplum için önemine dikkat çekilmektedir. Bu çalışmanın sonucu elde edilen mahsulün bir kısmı, ailenin nafakası için harcanarak sadaka verilmiş gibi sevap kazanılmaktadır.³³ Ancak tüketim için ayrılan gelirin bu kısmı, olması gereken ölçüden daha az yahut daha çok olsa artık dînen hoş karşılanan bir davranış olmaktan çıkacaktır. Nitekim ailenin nafakasını kısmak yanlış olduğu³⁴ gibi tüketimde israfa kaçmak da hem israf boyutundan dolayı hem de bunun sonucunda infâka imkân kalmayacağından dolayı sakıncalıdır.

Öte yandan, bahçe sahibi ürünün bir kısmıyla da yoksullara yardımda bulunmakta ve böylece Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin en sık vurgulanan vasıflarından biri olan infâkı hayata geçirmektedir.³⁵ Ancak infakta da ölçüyü ayarlayarak bir yandan infakı kısmayarak yoksulu yarım hurma ile bile olsa boş çevirmemeyi emreden nebevî yönlendirmeyi³⁶ dikkate almakta, diğer yandan infakta aşırı giderek sanki infak etmemiş gibi olmaktan³⁷ da kaçınmış olmaktadır. Dolayısıyla hadiste infak kayıtsız bir şekilde teşvik edilmemekte, bilakis gelirin tüketim, infak ve tasarruf arasında dengeli paylaşımına işaret edilerek infakın istenilen ölçüsü de belirlenmiş olmaktadır.

Hadisteki bahçe sahibi tüketimde ve yoksullara yardımda bahsi geçen ölçülere riâyet etmesi sonucu gelirin ciddi bir kısmını tasarruf ederek yatırıma dönüştürmekte, böylece sermayesini muhafaza edebilmekte ve ilâhi ikrâma mazhar olmasına sebep olan ailesine ve topluma faydalı, katkıda bulunan ve üretken bir fert olma özelliğini sürdürebilmektedir. İşte bu yazımızda vurgulamak istediğimiz husus, tüketimde ve infakta denge sonucu fert planında gerçekleştirilmesi başarılan tasarrufun toplum genelinde de aynı şekilde hayata geçirildiğinde sermaye birikiminin mümkün olmasıdır. Hadisteki örnekte kişinin kendi tasarrufu kendi yatırımını finanse etmektedir. Ancak tasarruf fazlası olan fertler bu fazlayı finansman ihtiyacı olan girişimcilere ister borç ister kâr ortaklığı şeklinde aktarabilirler ve böylece topluma

Sahih, I-IX, 1. bsk, Dâru Tavki'n-Necât 1422, Buyû' 15; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Musnidü'd-Dunyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I-XXV, 1. bsk, Kahire: Mektebetü İbn Teymiye 1415/1994, XX, 267; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, II, 434.

³³ Buhârî, Nafakât 1; Ferâiz 6; Muslim, Vasiyet 8; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sunen*, I-V, thk. Halil Me'mûn Şiha, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife 2012, Vesâyâ 5.

³⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hususta "Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günâh olarak yeter" buyurmuştur (bkz. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XI, 36; Muslim, Zekât 40; Ebû Dâvûd, Suleyman b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî, *Sunen*, I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye Zekât, 45).

³⁵ Meselâ bkz. Bakara, 177, 265; Ali İmrân, 92.

³⁶ Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ, *Sunenu't-Tirmizî*, I-V, Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975, Zuhd 37; Beyhaki, *es-Sunenü'l-kübrâ*, VI, 12; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, II, 167 ve VII, 340.

³⁷ Bu hususta Allah Resûlü (s.a.v.) "Sadakada aşırı giden onu vermeyen kimse gibidir." buyurmuştur (İbn Mâce, Zekât 14; Ebû Dâvûd, Zekât, 4; Tirmizî, Zekât, 19).

faydalı projeler gerçekleşebilir.

Hadiste sunulan örnek davranış modelinin, başarılı bir sermaye birikimi sürecinin yapıtaşı olduğunu tam olarak görebilmek için bunun zamanlar arası ve şahıslar arası dinamiğinin net bir biçimde ortaya konması icab etmektedir. Zamanlar arası dinamiğin tüketim boyutu, bugünkü tüketimin itidalinin bugün daha yüksek bir tasarrufa, böylece gelecek dönemlerde daha yüksek tüketime imkân sağlaması yönüyle açıktır; batılı iktisat modellerinde yer almayan infak boyutu ise aslında oldukça önemli olmakla beraber aynı derecede açık değildir. İlk planda, infakın tasarrufu artırmayıp bilakis tüketimi artıracığı aklı gelmektedir. Ancak bu tahminin aksine, infakın kısa ve uzun vadede sermaye birikimi için üstlendiği kritik rol, çağdaş bir iktisâdî araştırmanın bulgularından istifade ile çalışmamızın infakta itidal bölümünde incelenecektir. Şahıslar arası dinamik ise çalışmamızın tasarruf ve yatırım bölümünde ele alınmaktadır. Neticede, ekonomik şartlar ne derece değişirse değişsin, bireyin ideal iktisâdî karar ve tercihleri ekonominin gidişatını belirleyici olmakta, gelecek dönemlere ve toplumun diğer fertlerine yansıyan infak ve tasarruf akışları sermaye birikimi sürecinin başarısını temin etmektedir.

Buraya kadarki bölümde, ilgili hadisimiz özelinde sermaye birikiminin üç önemli esasına (tüketim ve infakta itidal ile tasarruf) kısaca değinmiş olduk. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, bu üç esasın ayet ve hadislerdeki referans noktalarını sunmak ve güncel değerlerini biraz daha yakından incelemek faydalı olacaktır.

III. İlgili Hadisler Işığında Sermaye Birikiminin Önemli Esasları

A. Tüketimde İtidâl

Mezkûr üç esastan sermaye birikimi süreci için en önemlisi ve ilk etapta gerçekleştirilmesi gereken tüketimde denge olup tasarruflar ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir. İslâm'ın üzerinde hassasiyetle durduğu, aynı zamanda günümüz insanını en çok alakadar eden konulardan bir tanesi, öte yandan sermaye birikimi sürecinin de en önemli bileşeni, tüketimde denge meselesidir. Önemi sebebiyle çalışmamızın da ana kısmını oluşturan bu bölümde ilgili hadisler çerçevesinde günümüzdeki israf kültürü, tüketimin borçla finansmanı gibi sermaye birikimini engelleyen problemler öncelikle ele alınacaktır. Dinimiz herşeyde olduğu gibi tüketimde de orta yolun izlenmesini önemle vurgular. Tüketimde denge, en başta bu yöndeki ilâhî mesaja itaatın gereği olduğu gibi aynı zamanda insanın, nefsinin bitmez arzularına bir sed koyma çabasını aksettirir, bu dünyanın insanın tüm isteklerini karşılama yeri olmadığı bilincini ortaya koyar ve aynı maddî seviyede olmayan din kardeşlerinin sıkıntılarını bir nebze paylaşmasını sağlar. Bu yönleriyle ele alındığında tüketimde denge aslında kanaat, tutumluluk, dünyaya hırs göstermeme, nefesine hâkim olma, iktisatlı olma, diğergamlık ve îsâr, içtimâî

mesuliyet ve tevâzu gibi çok sayıda mümin hasletiyile yakından alakalı bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki tahlilde, bu zikredilen ahlâkî erdemlerin her birisi ile tüketimde ölçülü olma arasındaki yakın irtibât ilgili hadisler ışığında izâha çalışılacaktır. Müslüman tüketici davranışının ilgili hadislerde ortaya çıktığı üzere, İslâm ahlâkının pek çok önemli hasletiyile şekillendiğinin tespiti, araştırmamızın önemli bulgularından birini teşkil etmektedir. Ancak, tüketimde denge sadece bir dînî erdem olmakla kalmaz, bilakis Müslüman toplumun sosyal ve iktisâdî sahada başarılı olmasının ana faktörlerinden birisi olarak görev yapar.

Kur'ân-ı Kerîm'de tüketimde denge hususunda “Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez”³⁸ buyurulmuştur. Râzî bu ayetin tefsiri sadedinde Cenab-ı Hakk'ın israf edenleri sevmemesini bu konuda yapılan tehdidin zirvesi olarak değerlendirir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın sevmediği bir kişi sevaptan mahrum kalır. Sevaptan mahrum kalmak ise cezaya müstehak olmak anlamına gelir.³⁹

Yine “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır”⁴⁰ ayet-i kerîmesinin konumuzla yakından alakalı olduğu görülmektedir. Furkan sûresinin 63-74 ayetleri arasında ideal Müslümanların karakteristik özellikleri sayılırken bunlardan bir tanesinin harcamalarda ölçülü olmak, israf ve cimrilikten kaçınmak olduğu zikredilmiştir. Ayette kişinin üzerine nafakası vâcip olan insanların geçimini ihmal etmesi de aynen israf yapmak gibi mahzurlu bir davranış olarak nitelenmiş, ifratla tefrit arasında orta yolun izlenmesi emredilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) “Kibir ve israfa kaçmadan yiyiniz, sadaka veriniz ve giyiniz”⁴¹ buyurarak israfa karşı uyarılmış, aynı zamanda israfın kibirle ilişkisine dikkat çekmiştir. Nesaî bu hadisi “Sadakada kibir” isimli bir bâbda zikretmiştir. Dikkat edilirse bu hadis hem tüketimde hem infakta dengeli olmaya işaret etmektedir.

Öte yandan, tüketimde dengenin **tevâzu** ile olan yakın ilişkisine bir hadis-te şöyle dikkat çekilmektedir: “*Kim gücü yettiği halde Allah (c.c.) için tevâzu göstererek (pahalı) elbise giymeyi bırakırsa, Allah (c.c.) onu kıyamet gününde herkesin huzurunda çağırır ve dilediği iman elbisesinden giymesi için onu ser-*

³⁸ A'râf, 31.

³⁹ Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasen b. Ali et-Teymî, *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, I-XXXII, 2. bsk., Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî 1420, XIV, 230.

⁴⁰ Furkan, 67.

⁴¹ Ebû Dâvûd Tayâlisî, *Musned*, IV, 19; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hut, Riyad: 1. bsk. Mektebetu'r-Ruşd 1409, V, 171; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 294; İbn Mâce, Libâs 23; Nesaî, Zekât 66; Hâkim, Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbüri, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn* I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1411/1990, IV, 150; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, VI, 315. Hâkim ve Zehbî hadisin sahîh olduğunu belirtir. Şu'ayb Araûd ise isnâdının hasen olduğunu ifade eder.

*best bırakır.*⁴² Tirmizî iman elbisesini cennetliklere verilecek elbise olarak açıklamıştır. Anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber (s.a.v.) israf ile kibir arasındaki ve tüketimde ölçü ile tevâzu arasındaki bağlantıya bu sözleriyle vurgu yapmaktadır.

Buhârî *Sahîh*'inde Kitâbu'l-İstikrâz'da "Malı Zâyi Etmenin Yasaklanması" başlıklı bir bâb koymuştur.⁴³ Burada Allah'ın (c.c.) hoş karşılamadığı şeylerden birinin malın zâyi edilmesi olduğunu belirten bir hadisi zikreder.⁴⁴ İbn Hacer çoğunluğun görüşü olarak malın zâyi edilmesinin harcamalarda israf anlamına geldiğini kaydetmektedir. Malın zâyi edilmesi ister dînî ister dünyevî bir maksada yönelik olsun dinin izin vermediği bir şekilde harcama yapılmasıdır. İbn Hacer devamla, Allah Teâlâ'nın malı insanların geçimine ve maslahatlarına dayanak kıldığını, malın zâyi edilmesi sonucu bu maslahâtın elde edilemeyeceğini belirtir.⁴⁵

Aynı ise mezkûr hadisin şerhi sadedinde Tîbî'den naklen harcamaların çeşitleri olduğunu, eğer nafaka ve zekât gibi vâcip bir harcama ise zaten bunun malı zâyi etmek sayılmayacağını, mendûb sayılan işlerin de benzer şekilde değerlendirileceğini, eğer haram yahut mekruh bir harcama ise azının da çoğunun da malın zâyi edilmesi ve israf sayılacağını, eğer mübah sayılan bir harcama ise işte bu kısımda asıl sıkıntıların ortaya çıktığını belirtir. Zîrâ harcamaların çoğunu insanlar mübah sayabilirler ancak tahkik neticesinde böyle olmadığı görülür. Meselâ binaların süslenmesi, nafakada aşırıya kaçmak, güzel elbise ve lezzetli yemekler konusunda ölçüyü aşmak gibi hususlar bu çerçevede değerlendirilebilir.⁴⁶

Allah Resûlü (s.a.v.) tüketimde itidâl ile **kanaat** arasındaki münâsebeti ise "Müslüman olan, rızkı kendisine yetecek kadar olan ve Allah'ın (c.c.) kendisini kanaat ettirdiği kimse gerçekten kurtulmuştur."⁴⁷ İfadeleriyle açıklamıştır. Bu hadis-i şerifi düşündüğümüzde tüketimde dengenin hayata geçirilmesinin, ancak kanaat gibi mümin ahlâkının önemli bir hasletini özümsemekle başarılabileceği anlaşılmaktadır.⁴⁸

Ülkemizde ve dünyada pek çok insanın fakirlik içerisinde olduğunu gören bir Müslümanın iç huzuruyla lüks bir hayatı sindirebilmesi ve tüketimde

⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIV, 394; Tirmizi, Sıfatü'l-Kıyâme, 39; Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, I, 130.

⁴³ Buhârî, İstikrâz 19.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 79; Dârimî, Rikâk 38; Buhârî, İstikrâz 19; Zekât 54; Edeb 6; Rikâk 22; Muslim, Akdiye 12.

⁴⁵ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife 1379, X, 408

⁴⁶ Aynı, Bedruddîn Ebû Muhammed b. Ahmed, *'Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî ts., XII, 248.

⁴⁷ Muslim, Zekât 125; Tirmizî, Zuhd 35.

⁴⁸ Kanaat, israf, mal hırsına karşı nefsi terbiye gibi konular için bkz. Cemal Ağırman, *Dünya-Ahret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2007.

aşırılıklara gidebilmesi, Müslümanların sıkıntısını hissedememenin ve nebevî mesajlarda ifadesini bulan islâmî kardeşlik ve dayanışma ruhunu tam kavrayamamış olmasının sonucudur. Dinimizin büyük bir hassasiyetle üzerinde durduğu sosyal sorumluluk duygusu bir Müslümanın tüketim karar ve tercihlerini yönlendirmede etkili olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hususta “Herhangi bir bölge halkı arasında, aç bir kimse sabahlarsa, Allah'ın (c.c.) zimmeti (himayesi) onlardan alınır”⁴⁹ buyurmuştur. Yine “Komşusu aç iken, kendisi tok olan (gerçek) mümin değildir.”⁵⁰ nebevî irşadı tüketimde denge ile **diğergamlık ruhu** ve **içtimâî mesuliyet duygusu** arasındaki yakın bağlantıya dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Müslümanların durumlarıyla yakından ilgilenen bir Müslüman tüketimde aşırılıklara karşı kendini frenlemiş ve din kardeşlerine empati yapmış olacaktır.

Dünyaya hırs göstermeme ve **nefsine hâkim olma** ile tüketimde itidâl arasındaki ilişkiyi şu hadîs-i nebevî gösterir: “Şübhesiz bu dünyâ malı, (sanki) yeşil renkli, yemesi tatlı bir meyvedir. Her kim bu malı hırs duymadan alırsa, o mal kendisi için bereketli kılınır. Her kim de bunu hırs ile alırsa bu mal, alan kimse için bereketli olmaz. O kimse, yiyen fakat doymayan kimse gibidir.”⁵¹ Hadisin malın hırsla alınmasını anlatan son kısmı konumuzla alakalıdır. Mala hırs duyulması sonucu insan, yiyen ancak doymayan bir kimse Meşelâde olduğu üzere sürekli daha çok tüketme eğilimi gösterecek fakat tüketimindeki artış kendisini bir doyum seviyesine ulaştırmayacaktır.

Tüketimde denge, yemede, içmede, giyimde, kullanılan suda, elektrikte, ev eşyalarında, kısaca her türlü tüketilen maddede söz konusudur. Çağımız bir israf çağına dönüşmüş olduğundan dolayı günümüzde israfın bu sayılan boyutlarının her birini rahatlıkla müşâhede etmek mümkündür.⁵² Bu dönüşümde kültürün son derece önemli bir tesiri söz konusu olup eskiden lüks sayılan tüketimler zamanla tabîî ihtiyaç kabul edilmeye başlanmıştır. Bu israf kültürü sadece yukarıda zikredilen ahlâkî hasletleri yaralamakla kalmamakta, tasarruf yapmaya imkân bırakmadığından dolayı toplum genelinde sermaye

⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 302; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 481; Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, II, 14.

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 164; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Buhârî el-Cu'fi, *el-Edebü'l-Mufred*, 1. bsk, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye 1409/1989, Hadis no:112, I, 52; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Musnidü'd-Dunyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-kebir* I-XXV, 1. bsk, Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, 1415/1994, XII, 154; Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, IV, 184; Beyhakî, *Sünen*, X, 5.

⁵¹ Buhârî, *Zekât* 51; Rikâk 11; Nesaî, *Zekât*, 50; Muslim, *Zekât* 96.

⁵² Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Talat Sakallı, “Hadisler Açısından İsrâf ve Tasarruf”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, Isparta, 1994, s. 69-84. Günümüzde her türlü çeşidiyle, israfın vardığı boyutları gözler önüne seren ve konunun ciddiyetini ortaya koyan diğer bir önemli çalışma için bkz. Saffet Sancaklı, “Hadisler Çerçevesinde İsrâf Olgusunun Analizi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: IV, sayı: 1, Malatya, 2013, s. 45-86.

birikimi mümkün olmayarak iktisâdî açıdan da Müslüman toplumun geri kalmasına sebep olmaktadır. Evlerde kullanılan elektrik konusunda dikkatli olmak, artan nüfus ve sanâyi ihtiyacı sebebiyle enerji ihtiyacı gün geçtikçe artış gösteren ülkemizde önemli bir mesele durumuna gelmiştir. Benzer şekilde, belli bölgelerde ciddi şekilde gıda ve su sıkıntısı çekilen dünyamızda diğer bazı bölgelerde akıl almaz boyutlarda gıda israfının olması konunun önemini ortaya koymaktadır. Hadislerde özellikle günlük hayatta sık rastlanan yemek, su ve giyimde israf gibi konularda uyarılara rastlamaktayız.

Beslenmenin insan hayatında düzenli ve sık gerçekleşen bir aktivite olması sebebiyle yiyecek konusundaki israf kısa sürede büyük yekünlere ulaşacak bir potansiyele sahiptir. İhtiyaç fazlası ve zevk için yenen yemekler zaman içinde kolaylıkla büyük meblağların bu şekilde harcanmasına yol açabilmektedir. Bir kişinin bir iki gün bu konuda israfa kaçmasının faturası çok gözükmebilir ancak çok sayıda insan belli bir müddet bu şekilde bir davranışı sürdürdüklerinde çıkacak fatura ciddi boyutlara ulaşacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) “İki kişinin yemeği üç kişiye, üç kişinin yemeği de dört kişiye yeterlidir.”⁵³ beyânıyla, dikkat edildiği takdirde, yemek hususunda ölçülü davranmanın mümkün olduğuna işaret etmektedir.

Konuyla ilgili diğer bir hadiste Resûlullah (s.a.v.) “Âdemoğlu midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Âdemoğluna, belini doğrultan bir kaç lokma yeterlidir. Eğer Âdemoğlu illa da yemek isterse, (midenin) üçte biri yiyecek, üçte biri içecek ve üçte biri de nefes içindir”⁵⁴ buyurarak yemekte ölçünün nasıl olması gerektiğini izâh etmiştir. Sağlık açısından uygun olan davranış böyle olduğu gibi, hadiste dikkat çekildiği üzere yemekte ihtiyaç fazlasını tüketmek kişiyi çeşitli kötülöklere sürükleyebilir. Bu bağlamda, daha önce bahsi geçen tevâzu, içtimâi mesuliyet, kanaat gibi bazı ahlâki değerlerin yaralanması söz konusu olabilir. Ayrıca, yemeklerde uygun ölçüyü muhafaza edememek para kaybının yanında zaman kaybına da yol açtığı gibi ağır yemekler sonucunda ibadetlerde gevşeklik yaşanabileceği de bu konuda dikkat çekilen hususlardandır. Ağır yemek sonucu insanı bastıran tembellik hissi öncelikle kişiyi çalışmaktan ve üretim faaliyetinden geri bırakarak işini verimli yapmasını önleyecektir. Diğer taraftan, günümüzde aşırı yeme sonucu damar tıkanmasından çeşitli kalp hastalıklarına kadar pek çok hastalığın yaygın biçimde insanları etkilemesi söz konusudur ve yemek tüketimi için yapılan harcamaların yanında bu sağlık problemlerinin de ciddi masraflar doğurması tasarruf yapılmasını, dolayısıyla sermaye birikiminin gerçekleşmesini zorlaştıracaktır.

Mübârefürî mezkûr hadisin şerhi sadedinde midenin evlerde kullanılan kaplar seviyesine indirilerek aşağılandığını, midenin yaratılış amacı yemekle insanı kuvvetlendirmek iken midenin aşırı dolmasıyla dinin ve dünyanın

⁵³ Muslim, Eşribe, 179; İbn Mâce, Et’ime 2.

⁵⁴ İbn Mâce, Et’ime 50; Tirmizî, Zühhd 47.

fesadına yol açıldığını ve böylece hadiste belirtildiği üzere en kötü kap seviyesine düştüğünü kaydeder.⁵⁵ Sağlığın bozulması, para ve zaman kaybı, tembellik, üretim düşüşü gibi hususları dünyanın fesadı; tevâzu, içtimâî mesuliyet, kanaat gibi bazı ahlâki değerlerin yaralanması gibi hususları ise dinin fesadı olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca, fıkıh kaynaklarında doymanın ötesinde yemenin hükmünün haram olduğu kaydedilmektedir.⁵⁶

Allah Resûlü (s.a.v.), bir sözlerinde en hayırlı neslin kendi dönemindeki nesil, sonra onları takip eden nesil olduğunu ifade ettikten sonra arkalarından kötü bir nesil geleceğini ve bu kötü neslin bir özelliğinin de aralarında şişmanlığın yaygınlaşması olduğunu bildirir.⁵⁷ Burada yine israfın günlük hayatta en sık tezâhür eden şekli olan yemek konusunda aşırılığın yol açtığı dînî ve dünyevî tehlikelere dikkat çekilmekte, ideal bir Müslüman toplumda bu gibi aşırılıkların olmaması gerektiğine işaret edilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) su tüketimi konusunda da ashabını uyarmıştır. Sa'd (r.a.) abdest alırken Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından uyarılınca "Abdestte israf var mı?" diye sormuş, Resûlullah (s.a.v.) bunun üzerine "Akan bir nehir üzerinde bile olsan evet"⁵⁸ şeklinde cevap vermiştir. Su tüketiminde israf yine günlük hayatta çok karşılaşılan problemlerden biri olarak karşımızdadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün, dünya hakkında sohbet eden ashâbına hitâben "Dikkat edin, dikkat edin, sade ve mütevâzi giyim imandandır. Sade ve mütevâzi giyim imandandır"⁵⁹ buyurarak giyim konusunda itidâlin önemine işaret etmiştir. Bu hadiste tüketimde denge ile **iman** arasında bir ilişki kurulduğu dikkatimizi çekmektedir. Nitekim hadiste geçen 'bezâze' kelimesi giyimde tevâzu göstermek olarak açıklanmış, böylece tüketimde denge, tevâzu ve imân birbirleriyle irtibatlandırılmıştır. İmkân olduğu halde tevâzu göstererek pahalı elbise giymeyi terk etmenin faziletine değinen hadis yukarıda geçmişti.

Bir elbisenin uzun bir süre giyilmemesi bir kriter olarak düşünülerek elde fazla olarak bulunan elbiselerin gözden geçirilip ihtiyaç sahiplerine verilebileceği hatırlanabilir. Tabii ihtiyaçlar ile modanın, kültürün, çevrenin tesiriyle aşılana sun'î ihtiyaçların dikkatli biçimde ayırt edilmeye çalışılmasının özellikle giyim, ev eşyası gibi konularda son derece önem arz ettiği açıktır.

⁵⁵ Mubârekfûri, Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim, *Tuhfetü'l-Ahvezi bi Şerhi Câmi'it-Tirmizî*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye ts., VII, 43-44.

⁵⁶ Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Ebû'l Fazl Mecdü'd-Din, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, Kahire: 1356, IV, 173.

⁵⁷ Buhârî, Şehâdât 9, Ashâbu'n-Nebîy 1, Rikâk 7; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 214; Ebû Dâvûd, Sünne 10; Tirmizî, Fitn 45; Nesaî, Eymân ve'n-Nuzûr 28.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 636-637; İbn Mâce, Tahâret 48. Şu'ayb Araûd hadisin isnâdının zayıf olduğunu belirtmektedir.

⁵⁹ İbn Mâce Zuhd 4; Ebû Dâvûd Tereccul 1; Taberâni, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 272; Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, I, 51; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, VIII, 431; X, 452.

Sahâbenin Allah Resûlû'ne (s.a.v.) rahat bir yatak olmak isteğine karşılık Hz. Peygamber (s), “Benim dünya rahatı ile işim yok. Dünyada ben bir ağacın altında gölgelenip sonra oradan ayrıлып giden bir yolcu gibiyim”⁶⁰ buyurmuştur. Bu hadiste tüketimde denge ile dünyaya kalben bağlanmama ve nefsin arzularına hâkim olma arasındaki önemli ilişki vurgulanmaktadır. Elbette meşru dâire içerisinde dünya nimetlerinden faydalanmakta bir mahzur yoktur; ancak nefsin dünyevî isteklere meyline bir sınır ve ölçü getirilmezse bir diğer hadiste geçtiği üzere kişi yeyip de doymayan insan gibi tüketimde doyumsuzluk hissine kapılacak ve zamanla israfa kaymayı önlemek güçleşecektir. Dünyada sınır tanımayan bir tüketim anlayışıyla hareket edenlere yönelik “Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz. Onların zevkini sürdünüz.”⁶¹ ilâhî beyânını hatırlayan Müslüman, tüketimde nefsanîliklere yenik düşmek için gayret gösterecektir.

Bahsi geçen nebevî mesajda, dünyadan el etek çekmek ve üretimi bırakmak değil, çalışmanın ve tüketimde ölçülü olmanın önemi, tüketimin haddi zâtında bir gâye değil, bilakis bir vâsıta olduğu hususu anlatılmak istenmiştir. Çalışmak, ticaretle uğraşmak, rızık peşinde koşmak Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah’ın (c.c.) lütfunu aramak”⁶² ifadesiyle kıymeti son derece yükseltilecek ve kendisine dînî değer yüklenen bir ibadettir.⁶³ Ayrıca, Kur’ân ve sünnette Müslümanlara faydalı olmanın ne derece teşvik edildiği dikkate alınırsa Müslüman toplumun her sahada güçlü olması için üretimin, tüketimde dengenin ve böylece kalkınma için gerekli sermaye birikiminin temininin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

İsrafin toplum çapında yaygınlaşması ve insanlarda ihtiyaç fazlası lüks tüketime rağbetin artması, çeşitli yolsuzluklara eğilimi artıracak gibi, fakirlikle mücadele ve toplumsal huzurun sağlanması da güçleşecektir. Nitekim toplumun bir kesimi lüks içinde yaşarken diğer bir kesimi temel ihtiyaç maddelerini bulmada sıkıntı çekerse, sosyal dayanışmadan bahsetmek mümkün olmayacağı gibi gerçek anlamda toplumsal bir huzur da yakalanamayacaktır.

Maddî imkân olmadığında şartları zorlayarak zarûri olmayan tüketime yönelmemenin gereğine işaret olmak üzere, bir rivayette Resûlullah’ın (s.a.v.) bir kafilenden, yanında parası olmadığı halde bir dana satın aldığı, daha sonra sattığı ve “Bundan sonra yanımda parası olmadan hiçbir şey satın almayaca-

⁶⁰ Ebû Dâvûd Tayâlisî, *Musned*, I, 221; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 241; İbn Mâce, *Zühd* 3; Tirmizî, *Zühd* 44; Hâkim, *el-Mustedrek ale’s-Sahihayn*, IV, 345. Tirmizî hadisin hasen sahih olduğunu belirtir.

⁶¹ Ahkâf, 20.

⁶² Meselâ bkz. Cuma, 10.

⁶³ Bu tâbirin mânâ incelikleri (Meselâ, lütfun bizzat Cenâbı Hakk’a izafesi, mutlak bırakılması gibi bir takım hususlar) hakkında çok geniş ve mühim bir tahlil için bkz. Ali Rıza Gül, “İslâm İktisat Düşüncesinin Kur’ân’daki Temelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [AÜİFD], 2010, cilt: LI, sayı: 2, s. 27-78, s. 63-67.

ğım” buyurduğu nakledilmektedir.⁶⁴ Ebû Dâvûd bu hadisi aldığı bâbı “*Borç konusunda sıkı davranma*” şeklinde isimlendirmiştir. Bu hadisi ele almak gerekirse, bab başlığının isabetle işaret ettiği üzere, burada tüketim harcamalarının bütçeyi zorlamadan yapılması ve zorunluluk olmadıkça tüketim için borçlanmamak gerektiği ifade edilmektedir. Nitekim bütçenin infak ve tasarrufa imkân sağlayacak şekilde ayarlanması gerekirken bunların yapılmayarak tam aksine büyük bir mesuliyet doğuran ve rivayetlerde önemle kaçınılması gerektiği vurgulanan borç altına girerek tüketime yönelmek, ciddi bir gerekçe olmadığı sürece uygun olmayacaktır. Günümüzde bir yandan bankacılık sektörünün tüketim kredilerine yönelik yoğun kampanyaları ve diğer yandan medya kanalıyla tüketim kültürünün aşılması karşısında ihtiyaç ötesi ya da lüks bir takım harcamalar için imkânların zorlanarak borçlanmalara gidilmesi tam da bu hadiste üzerinde durulan husus olup ele aldığımız konu açısından da son derece önemlidir.

Buhârî Kitâbu'l-İstikrâz'da “*Parası olmadan yahut parası olup da yanında hazır bulunmadan borçla satın alan kişi*” şeklinde bir bâb başlığı koyarak burada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zırhını rehin vererek bir Yahudiden yiyecek satın aldığına dâir rivayeti zikreder.⁶⁵ İbn Hacer ise Buhârî'nin bu bâb başlığını seçmesiyle Ebû Dâvûd'un Süneni'nde geçen yukarıdaki rivayetin zayıf olduğuna işaret etmek isteyebileceği görüşünü serdeder.⁶⁶ İbn Hacer'in, bâb başlığının Ebû Dâvûd hadisine işaret ettiği ve böylece iki hadis arasındaki anlam ilişkisine dâir zımnî tespiti, bu iki hadisin birlikte mütalaasını gerekli kılmaktadır. Bu noktayı açmak gerekirse, Buhârî bab başlığındaki Ebû Dâvûd'ta geçen hadisin hükmünün mutlak olmadığını, belli durumlarla sınırlı olduğunu göstermek için bu babda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu hükme muhalif bir tatbikine yer vermiştir. Böylece Buhârî, birbirine zahiren muhalif olan bu iki rivayeti bir araya getirerek, borçtan kaçınılması hükmünün zaruret olmayan hallere tahsis edilmesi gereğine işaret etmekte ve aradaki ihtilafı gidermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ailesinin zarûri gıda ihtiyacı için verisiye gıda satın almış, ödemeyi hemen yapamamıştır. Önceki durumda ise zarûri bir ihtiyaç söz konusu değilken bir kafileden borçla dana satın almış ve akabinde danayı satarak bir daha yanında para olmadan borçla alış veriş yapmayacağını beyan etmiştir. Dolayısıyla, iki durum arasındaki fark açıktır ve Allah Resûlü'nün (s.a.v.) zorunlu olmayan tüketim harcamaları için borca girilmemesi yönündeki mesajı yerindedir. Elbette her halükarda borçla tüketim yapılmaması gerektiği şeklinde bağlayıcı bir hüküm olmamakla beraber

⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 468; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 6-7; V, 121; Ebû Dâvûd, *Buyû'* 9; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XI, 282; Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, II, 28; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 582. Bu rivayeti Hâkim ve Zehebî sahih olarak nitelemiş, ancak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkik eden Şu'ayb Araud isnâdın zayıf olduğunu görüşünü belirtmiştir.

⁶⁵ Buhârî, *İstikrâz* 1.

⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, V, 53.

aslî ihtiyaç sayılmayacak durumlarda bütçenin zorlanmaması şeklinde bir nebevî yönlendirme Ebû Dâvûd'ta geçen hadisten ve borçtan şiddetle sakın-
dın diye pek çok hadislerden açıkça anlaşılmalıdır.

Günümüzde bir yandan kalkınma konusunda diğer yandan ekonomik krizler konusunda en kritik konulardan bir tanesinin tam da bu nebevî mesajın üzerinde durduğu ve tüketimde itidalle ilgili diğer mezkûr hadislerin önlemeye çalıştığı '**tüketimin borçla finansmanı**' meselesi olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Uluslararası Para Fonu'nun (International Monetary Fund- IMF) Nisan 2012 tarihinde yayınladığı World Economic Outlook isimli araştırması içinde 3. bölüm olarak geçen "Dealing with Household Debt" (Hanehalkı Borcuyla Mücadele) isimli çalışmada bazı gelişmiş ülkelerde 2007-2012 ABD ve Avrupa ekonomik krizleri öncesinde tüketici borç seviyeleriyle ilgili bazı istatistiklerin analizine yer verilmektedir. Bu kapsamda, 2007 yılında gelişmiş ülkelerde hanehalkı borcunun gelire oranı ortalama olarak yüzde 138 seviyesinde iken, Danimarka, İzlanda, İrlanda, Hollanda gibi bazı ülkelerde bu oran yüzde 200 seviyesine ulaşmıştır.⁶⁷ Bu yükselişin ana sebebi olarak banka kredilerinin verilmiş şartlarının gevşemesi gösterilmektedir.⁶⁸ Rapora göre borç/gelir oranındaki bu artış, ekonomilerin olası krizlere karşı direncini zayıflatmakta ve durgunluk dönemlerinin daha uzun sürmesine sebep olmaktadır.⁶⁹

Yine 2007-2012 ekonomik krizini inceleyen akademik çalışmalar krizin ortaya çıkmasında ana faktör olarak ekonomi genelinde artan borç seviyelerine işaret etmektedir. Meselâ mezkur krizle ilgili yayınlanan akademik çalışmaların genel bir literatür taramasını veren bir makalede sonuç kısmında geçen şu ifadeler konumuz için önemlidir: "Tarihî açıdan önemli bir benzerlik sunan husus, son iki asırda ortaya çıkan krizlerin en güçlü erken göstergesinin, krizlerin tam öncesinde ekonomi genelinde borç seviyelerinin hızlı artışı olmasıdır."⁷⁰ Aynı tespiti yapan diğer bir makalede ayrıca, kredi sektörünün çok hızlı büyümesinin genel manada krizlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı hususu ifade edilmektedir.⁷¹

Türkiye'de ise hanehalkı borcunun gerek miktar gerekse gelire oranı bakımlarından son senelerde çok büyük şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Resmi istatistiklere dayanarak yapılmış ve bir kitaba konu olmuş bir araştır-

⁶⁷ IMF, *World Economic Outlook*, Nisan 2012, s. 89.

⁶⁸ IMF, *World Economic Outlook*, Nisan 2012, s. 102.

⁶⁹ IMF, *World Economic Outlook*, Nisan 2012, s. 89.

⁷⁰ Gary Gorton and Andrew Metrick, "Getting Up to Speed on the Financial Crisis: A One-Weekend-Reader's Guide", *Journal of Economic Literature*, Vol. 50, No. 1 (March 2012), s. 128-150, s. 150.

⁷¹ Moritz Schularick, and Alan M. Taylor, "Credit Booms Gone Bust: Monetary Policy, Leverage Cycles, and Financial Crises, 1870-2008", *American Economic Review*, Vol. 102, No. 2 (April 2012), s. 1029-1061, s. 1058 vd.

ma sonuçlarını nakleden bir habere göre, “2002’de 6.7 milyar lira olan hane halkı borcu, 2013 sonunda 372.4 milyar liraya tırmanmış; yani 12 yılda 55 kat artmış. 2002’de hane halkı 100 liralık kazancının 3.4 lirası kadar borçluyken, bugün 100 liralık kazancının 55.2 lirasını borçlu.”⁷² Bu kaynağın verdiği aşağıdaki grafik 2002-2013 seneleri arasında bahsi geçen hanehalkı borcunun artış seyrini net bir şekilde göstermektedir.⁷³ Hanehalkı borcunun önemli bileşenleri arasında kredi kartı borçları ile konut ve taşıt kredileri yanında büyük artış gösteren ihtiyaç kredisi gibi kalemler yer almaktadır. Bu şaşırtıcı artışın altında yatan en önemli iki sebep ise toplumda medya kanalıyla beslenen tüketim kültürü ile bankacılık sektörünün kredi kartı ve ihtiyaç kredilerini teşviki olmaktadır.

Bu konu üzerinde araştırmalarda bulunan Çetin’e göre sorun, “**kazanılmamış gelirin harcanması**” sorunudur ve bu konuda bankaların olumsuz rolü oldukça etkili olmaktadır.⁷⁴ Çetin’e göre, geçmişte ticarî işletmeler banka kredilerinin başlıca müşterileri iken günümüzde tüketici kredileri, işletmelere verilen kredilerle yarışır seviyeye gelmiştir.⁷⁵ Sonuç olarak, bireylerin tüketim bu derece yönlendirilmesinin, tüketim kültürünün aşılmasının ve kredi

⁷² <http://m.milliyet.com.tr/yazarlar/meral-tamer/hane-halki-borcu-12-yilda-55-kat-artti-2026251/erişim tarihi: 25.05.2017>.

⁷³ Hanehalkı borç seviyesiyle ilgili benzeri bilgileri içeren grafik ve tablolar pek çok habere konu olmuştur. Meselâ: <http://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/954051-iste-hane-halkinin-12-yillik-bilancosu>, <http://www.milliyet.com.tr/hanehalki-borclulugu-artti-kredide-dikkatli-olun-ekonomi-1404706/erişim: 25.05.2017>. Tehlikeli boyutlara ulaşan borç seviyeleri hakkında fikir vermesi açısından paylaşmakta fayda gördüğümüz bazı haber başlıkları ise şu şekildedir: Vatandaş borç batağında, Kişi başı borç yükü artıyor, Türkiye’de 18 milyon kişi borç batağında! Bireysel borçlar 15 yılda 67 kat arttı, İnsanlar borçla geçinmeye başladı, 27 milyon kişide 471 milyar borç, Borç Tüketimden Daha Hızlı Artıyor, Vatandaşın borçla büyük imtihanı, Kredi ve kart borcundan dolayı 4 ayda yarım milyon kişi mahkemelik oldu, Kredi kartı borcunu ödeyemeyenler 2 milyon kişiye yaklaştı, vb.

⁷⁴ Başak Işıl Çetin, *İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi Ve Türkiye*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 350.

⁷⁵ Çetin, *İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı*, s. 349

şartlarının kolaylaştırılmasının neticesi, ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımları finanse edebilecek tasarrufların yapılamaması, sermaye birikimi sürecinin sekteye uğraması ve ekonominin kırılganlaşması olmaktadır. İşte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zorunlu olmadıkça borçla tüketimden sakındıran mesajı ve tüketimde dengenin önemini vurgulayan bahsi geçen pek çok ifadeleri bu güncel meseleler muvâcehesinde daha da iyi anlaşılacaktır.

Son olarak, incelenen hadislerden tespit edilen tüketimde itidal ile tevâzu, kanaat, içtimâî mesuliyet şuuru, dünyaya hırs göstermeme ve kalben bağlanmama, nefse hâkim olabilme ve nihayet iman arasındaki yakın ilişki, ahlâkî değerlerin iktisâdî kararlarda ne denli önemli rol oynadığını göstermesi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

B. İnfakta İtidâl

İlgili hadiste bahçe sahibinin, mahsûlün üçte birini yoksullara, isteyenlere ve yolculara vermesi, ilâhî ikrama mazhar olmasının sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Hadislerde tarım arazisi yağmur veya nehirle sulanıyorsa mahsûlün onda birinin, develerle sulanıyorsa mahsûlün yirmide birinin zekât olarak verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷⁶ Bu hadislerle dayanarak fakihler, toprak ürünlerinden alınan zekât olan öşürün nispetinin toprak emek harcanmadan sulanıyorsa onda bir, emek harcanarak sulanıyorsa yirmide bir olduğu hususunu bildirmişlerdir.⁷⁷ Görüldüğü üzere, bahçe sahibi farz olan öşür oranını aşan bir seviyede infakta bulunmaktadır. İnfakta farz olan seviye zaten asgarî seviye olup imkân ölçüsünde bu seviyeyi aşarak Müslümanlara yardımcı olmaya çalışmak ayet ve hadislerin üzerinde durduğu önemli konulardan biridir.

Bu bağlamda, “*Asıl iyilik, ... mala olan isteklerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, isteyene ve kölelere vermek, namaz kılmak, zekât vermektir*”⁷⁸ ayet-i kerîmesinde ihtiyaç sahibi gruplara yardım etmek ile zekât ayrı ayrı zikredilerek arzulanan infâkın zekâtın daha üzerinde olduğuna işaret edilmektedir. Nitekim ayette önce zikredilen yardım türleri ile zekât dışında nâfile sadakaların kastedilmiş olabileceği belirtilmiştir.⁷⁹ Ancak bu noktada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus, bahçe sahibinin bahçenin ürününün üçte birini infâk ederek örnek bir davranış sergilemesi yanında infâkta aşırıya kaçmamış olmasıdır. Çünkü yoksullara ciddi büyüklükte bir infakta bulunmasına rağmen, ailesinin tüketimi için yeterli ölçüde gelir ayırmış ve bununla beraber gelirinin üçte biri gibi yine yüksek bir meb-

⁷⁶ bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII, 31; Müslim, Zekât 7; Ebû Dâvûd, Zekât 11; Nesâî, Zekât 25.

⁷⁷ Erkal, Mehmet, “Öşür”, *DİA*, XXXIV, 97-98.

⁷⁸ Bakara, 177.

⁷⁹ Beyzâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, I-V, 1. bsk, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî 1418, I, 121.

lağı bahçesinin bakımı ve ıslâhı için tasarruf etmiştir. Elbette gelirin ne kadarının infak edilebileceği şartlara göre değişen bir konu olup hadiste geçen üçte bir oranı bu bahçe sahibine özgü olabilir ancak infâkta asgarî sınırla yetinmeyerek nâfile sadakalara yönelmek ve bununla beraber sadakalarda da dengeyi muhafaza ederek tüketim ve tasarruf için gerekli miktarları ayırmayı ihmal etmemek hadisten çıkarılması gereken önemli sonuçlardandır.

Kur'ân-ı Kerîm infâkın Müslümanların karakteristik bir özelliği olduğunu sıklıkla ifade eder. “*Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe erişemezsiniz. Her ne harcarsanız, şüphesiz Allah (c.c.) onu bilir*”⁸⁰ ayetiyle sadakaların seviilen mallardan gönüllü olarak verilmesi gereği, “*Siz hayır yolunda her ne harcarsanız Allah (c.c.) onun yerini doldurur. O rızık verenlerin en hayırlısıdır*”⁸¹ ayetiyle de sadaka vermenin malı azaltmayacağı⁸², bilakis malın bereketleneceği haber verilmektedir. “*Mallarını Allah (c.c.) yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah (c.c.), dilediğine kat kat verir*”⁸³ âyetiyle infâkın uhrevî sevabının büyüklüğüne işaret edilmektedir. Öte yandan, dünyada da infak yoluyla gelir dağılımının iyileşmesi, fakirlerin ellerine geçen parayla temel ihtiyaç maddelerini almaları, toplumsal dayanışmaya katkıda bulunma gibi kanallarla sosyal ve iktisâdî sahada olumlu tesirler söz konusudur.

Allah Resûlü (s.a.v.) bir hadiste gıpta edilebilecek iki kişiden birisinin Allah'ın (c.c.) mal verip de bu malı hak yolunda infak eden kimse⁸⁴ olduğunu belirterek infaka teşvik etmektedir. Yine kıyâmet gününde arşın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıftan bir tanesi olarak sağ elinin verdiği sol eli bilmeyecek şekilde gizli sadaka veren kişiye işaret buyurmuştur.⁸⁵

İnfakla ilgili çok sayıda ayet ve hadisten çıkan önemli ve güncel bir mesaj Müslümanların bu önemli mâlî ibadeti yerine getirerek topluma faydalı olabilmeleri için çalışarak kendi ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde bir maddî sermayeye ulaşmalarıdır. Ancak bu şekilde bahis konusu olan mâlî ibadetler mümkündür. Bu da ancak çalışarak kazanarak, bu kazancı da tasarruf yoluyla sürdürerek, böylece bir yandan ferdî olarak infak sorumluluğunu yerine getirebilme diğer yandan sermaye birikimi sürecine katkıda bulunma ile gerçekleşebilir.

⁸⁰ Âli İmrân,92.

⁸¹ Sebe, 39.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 139; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, 1. bsk., Suudi Arabistan: Dâru'l-Mugnî li'n-Neşr 1412, Zekât 35; Muslim, *Birr* 69; Tirmizî, *el-Birr ve's-Sıla* 82. Tirmizî hadisin hasen sahih olduğunu belirtir.

⁸³ Bakara, 261.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 162; Buhârî, Zekât 5; İlim 15; Muslim, *Salâtü'l-Misâfirin* 268; İbn Mâce, *Zühd* 22.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 414; Buhârî, Zekât 16; Muslim, Zekât 91; Tirmizî, *Zühd* 53; Nesâî, *Âdâbu'l-Kudât* 2.

Buhârî'nin Sahîhi'nde geçen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların darlık içinde olduğu bir sene kurban etlerinin üç gün içerisinde dağıtılarak evlerde biriktirilmemesini emretmiştir. Ertesi sene sahabenin kurban etleri hakkında sorusu üzerine Resûlullah (s.a.v.) bu uygulamanın geçen seneki geçim sıkıntısından dolayı olduğunu bildirmiş, bu sene kurban etlerinin hem dağıtılmasını hem de evlerde azık edinilmesini tâlimat buyurmuştur.⁸⁶ Dolayısıyla ihtiyaç zamanlarında infâk vecîbesi daha da önemli hale gelmektedir. Bu hadiste infak yapabilmek için herkesin tüketimlerinde ölçülü davranması gerekli olmuş, böylece aynı zamanda tüketimde denge hususuna dikkat çekilmiştir.

İnfakın tasarrufu düşüreceği ilk planda akla gelmektedir. Nitekim infakta bulunan kişi, tasarruf edeceği miktarın bir kısmını infak olarak ayırmaktadır. İnfakı alan şahıssa bu yardımı genellikle acil ihtiyaçları için tüketmektedir. O halde infakın tasarruf vetiresine nasıl bir olumlu katkısı söz konusu olabilir? Bu sorunun cevabını 1977'de kurulan ve dünyanın İslâm ekonomisi sahasında ilk araştırma merkezi olan Kral Abdulaziz Üniversitesi İslâm Ekonomisi Enstitüsü'nün (2011'de Enstitü'ye dönüşmüştür) yayınladığı, yine bu sahada ilk olan *İslâm Ekonomisi Araştırma Dergisi*'nin⁸⁷ 1984'deki sayısında yer alan bir makalede bulabilmekteyiz. Prof. M. Fahim Khan'ın bu makalesinde tüketicinin tüketim/tasarruf kararlarının incelendiği intertemporal/zamanlararası dinamik modeldeki tüketici tercihlerine bir de infak davranışı eklenmekte ve infakın kısa ve uzun vadede sermaye birikimine tesiri incelenmektedir.

Khan'ın bu iktisâdî modellemesine göre ulaştığı sonuçları sade bir ifadeyle şu şekilde özetleyebiliriz: Kısa vadedeki durum için yapacağımız mukayesede, İslâmî ölçülere göre tüketimde itidal içinde olan şahsın tüketimi ve yaptığı infakın toplamı, İslâmî ölçüleri benimsemeyip tüketimde itidal içinde olmayan diğer bir şahsın tüketim için ayırdığı miktarla karşılaştırıldığında mutedil şahsın iktisadî ölçüsünde ilk toplam ikinci toplama nispetle düşecek, yani, mutedil şahıs, yaptığı infaka rağmen tüketimini de aynı zamanda kıstığı için, yaptığı tasarruf mutedil olmayan şahsa göre daha fazla olabilecektir. Mesela, 100 lira gelirinin 70 lirasını tüketen, 30 lirasını biriktiren bir şahsa göre, aynı gelirin 50 lirasını tüketip 20 lirasını infak eden mutedil tüketici aynı şekilde 30 lira tasarruf edecek, ancak, itidali ölçüsünde tüketimi kısararak tasarrufunu artırabilecektir. Ancak üzerinde durulması gereken asıl önemli nokta, modele infakın eklenmesiyle meydana gelen asıl tesirin **uzun vadede** ortaya çıkmasıdır. Buna göre, uzun vadede, infak toplumun gelir dağılımını zaman içinde iyileştirmekte, infak alanlar zamanla maddî durumları iyileşerek infak verenlere katılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, alt gelir tabakasındaki fertler zamanla üst gelir tabakasına geçerek nüfusun daha büyük bir kısmı tasarruf vetiresine

⁸⁶ Buhârî, Edâhi 16; Muslim, Edâhi 34; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 253.

⁸⁷ <http://iei.kau.edu.sa/Pages-E-JKAU-IEHome.aspx> (Erişim: 29.05.2017)

dâhil olabilmektedir. Kısa vadede tasarruflarda düşüş olması halinde dahi (Meselâ 60 lira tüketip 20 lira infak veren şahsa karşı 70 lira tüketip infak yapmayan şahıs durumu), infakın gelir dağılımını düzelteren dinamik tesirinden dolayı kısa vadedeki bu düşüş telafi edilmekte ve uzun vadede tasarruflar daha yüksek olmaktadır. Neticede, İslâmî olmayan bir ekonomiye nispetle daha yüksek bir sermaye birikimi ve daha dengeli bir gelir dağılımı mümkün olmaktadır. Khan araştırmasının sonunda politika tavsiyesi olarak tüketimde israfın önlenmesine yönelik eğitim ve medya kampanyalarına ağırlık verilmesi ve toplumda İslâmî değerlerin yerleşmesi gereğine işaret etmiştir.⁸⁸

İnfakta bulunmak sosyoekonomik kalkınmanın temini için pek çok açıdan önemli olmakla beraber infakın dengeli olma boyutunun da ele alınması önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de infaka gerekli teşvikler yapılırken infakta dengeli olunması da bir yandan hatırlatılmaktadır. Meselâ “*Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Herbiri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah (c.c.) israf edenleri sevmez*”⁸⁹ ayet-i kerîmesinde sadaka verilmeye teşvikin ardından sadakada aşırıya gitmemek emredilmektedir. Râzî bu ayetin tefsiri sadedinde, bir görüşe göre israfın haddi aşmak olduğunu belirterek bir insanın ailesine bir şey bırakmayarak tüm malını tasadduk etmesinin bu ayette bahsedilen israf sayıldığını belirten bir görüş nakleder. Nitekim ayetin sebab-i nüzûlü için böyle bir kıssa rivayet edilmiştir.⁹⁰ İbn Kesir de, Süddî'den naklen ayetteki israf etmeme ile malları verip fakir kalmamanın kastedildiğini belirtir. Ayetin Sâbit b. Kays'ın hurmaları devşirip aynı gün hepsini tasadduk etmesi üzerine nâzil olduğuna dâir bir rivayet kaydeder.⁹¹ Aynı hususa vurgu yapan diğer bir ayet-i kerîmede ise “*Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun*”⁹² buyrulurken infakta dengenin önemine vurgu yapılmaktadır.

Yine infakta denge konusuyla yakından alakalı bir ayette “*Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan fazlasını infak edin*”⁹³ buyrulmaktadır. Kurtubî ‘ihtiyaç fazlası’ ifadesini fazlalık ve verilmesi kolay olan ve gönle ağır gelmeyen şeklinde açıklamaktadır. Kurtubî'ye göre ayet-i kerîmenin en

⁸⁸ Khan, M. Fahim, “Macro Consumption Function in an Islamic Framework”, *Journal of Research in Islamic Economics*, Cidde: Kral Abdulaziz Üniversitesi, Cilt 1, Sayı 2, 1404/1984 s. 3-25. http://iei.kau.edu.sa/Files/121/Files/153905_Vol-1-2-14E-FahimKhan.pdf (Erişim: 24.05.2017)

⁸⁹ En'am, 141.

⁹⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, XIII, 165.

⁹¹ İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmâduddîn İsmâ'il (h. 774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî 1969, II, 181-182.

⁹² İsra, 29.

⁹³ Bakara, 219.

güzel yorumu ihtiyaçların karşılanmasından sonra infakta bulunmak ve fakir kalacak şekilde zor duruma düşmemektir.⁹⁴

Görüldüğü üzere herşeyde olduğu gibi infakta da ifrat ile tefrit arasında orta çizgiyi izlemek tavsiye edilmektedir. Allah Resûlü (s.a.v.) “*Veren el, alan elden hayırlıdır. Sadakanın en faziletlisi, sadakanın sahibini zengin bırakan (ve fakirliğe düşürmeyen) sadakadır*”⁹⁵ buyurarak önce sadakanın faziletine işaret etmekte, ardından sadaka verirken dengeli olmayı hatırlatmaktadır. Buhârî, bu hadisi Kitâbu’z-Zekât’ta “*Sadaka ancak bir zenginlik üzerinden (insanı fakir düşürmeyecek şekilde) verilir*” başlıklı bir babta zikretmiştir ve bâbın girişinde yaptığı açıklamada Hz. Ebû Bekr (r.a.) ve Muhacirlere karşı Ensâr örneklerinde olduğu gibi sabır ve diğergamlık gösterebilen kişiler hariç kendisi ve ailesi muhtaç olan yahut borcu bulunan kişilerin sadakalarının uygun olmayacağını ifade etmiştir.⁹⁶ İbn Hacer, Buhârî’nin koyduğu bâb başlığı ile kâmil mânâda sadakanın kast edildiğini belirtir.⁹⁷ İbn Hacer’e göre sadaka, kişinin ve ailesinin hakları yerine getirildikten sonra verilmeli ve verildikten sonra kişi başkasına muhtaç kalmamalıdır.⁹⁸ İnfakta denge hususunda bu hadis önemli bir referans teşkil etmektedir.

Son olarak, konumuzla ilgili Hz. Peygamber’in (s.a.v.) iki sahâbiye, Ka’b b. Mâlik (r.a.) ve Sa’d b. Ebî Vakkâs’a (ra), yapmak istedikleri infak hakkında verdiği tâlimatlar infakta denge konusunda oldukça alakalı ve somut örneklerdir. Ka’b b. Mâlik (r.a.) Tebük seferine katılmamış, ardından Tevbe sürecinde anlatıldığı üzere kendisiyle aynı durumda olan iki arkadaşıyla beraber samimi tevbe etmiş ve haklarında Cenâb-ı Hakk’ın vereceği hükmü beklemiştir. Nihayet haklarında Allah Teâlâ’nın affını bildiren ayet-i kerime inince ve sevindirici haber gelince Ka’b b. Mâlik (r.a.) Hz. Peygamber’e (s.a.v.) geleerek tevbesinin bir parçası olarak tüm malını infak etmek istediğini bildirince Resûlullah (s.a.v.) ona şu beyanda bulunmuştur: “*Sen malının bir kısmını kendin için alıkoy. Bu senin için hayırlı bir harekettir.*”⁹⁹ Bu rivayetin tariklerinin büyük çoğunluğunda Hz. Ka’b (r.a.) Hayber’deki hissesini kendisi için alıkoyacağını söylerken Sünen-i Ebî Dâvûd’da geçen bir tarikte Hz. Peygamber (s.a.v.) Ka’b’in (r.a.) bu arzusuna cevâben malının en fazla üçte birini infak etmesini emretmiş, Ka’b (r.a.) bunun üzerine Hayber’deki hissesini

⁹⁴ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I-XX, 2. bsk, Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Misriyye, 1384/1964, III, 61.

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 301; XVI, 143; Buhârî, Zekât 18; Nafakât 2; Muslim, Zekât 95; Ebû Dâvûd, Zekât 39; Nesaî, Zekât 60.

Buhârî, Zekât 18.

⁹⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 294.

⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 296.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXV, 50; Buhârî, Vesâyâ 16; Megâzi 81; Tefsiru’l-Kur’ân 153; el-Eymân ve’n-Nuzûr 24; Zekât 18; Müslim, Tevbe 53; Ebû Dâvûd, el-Eymân ve’n-Nuzûr 29; Nesaî, el-Eymân ve’n-Nuzûr 35.

kendisi için alıkoymak istediğini dile getirmiştir.¹⁰⁰

Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) ise Mekke'de rahatsızlanmış, vefat edeceğini zannederek Hz. Peygamber'e geride tek bir kız çocuğu bıraktığını, çok malı olduğunu ve malının hepsini infak etmek istediğini bildirir. Resûlullah (s.a.v.) Sa'd'ın (r.a.) bu arzusu karşısında ona malının en fazla üçte birini infak edebileceğini belirterek şöyle buyurur: "Üçte bir olur. Ancak üçte bir de çoktur. Şüphesiz ki aileni zengin bırakman, onları fakir ve insanlara el açar vaziyette bırakmandan daha hayırlıdır."¹⁰¹ Bu iki örnekten ve zikredilen diğer hadislerden anlaşıldığı üzere, Müslüman bugün infak yapabildiği gibi yarın da infak yapabilecek şekilde bu kapasiteyi muhafaza edebilmeli, bunun için infakta ifrat ve tefrite kaçmadan bu toplumsal vazifesini dengeli ve devamlı biçimde sürdürebilmeye gayret etmelidir. Ancak, infakın zaten yeterince yerine getirilmediği günümüzde konumuz açısından infakta itidale nispeten tüketimde itidalin çok daha önem arz ettiğini belirtmek uygun olacaktır.

C. Tasarruf

İlâhî ikrâma mazhar olan bahçe sahibinin örnek davranışını konu alan ilgili hadisi tüketim ve infak konusundaki diğer pek çok hadisten ayırt eden önemli ve üzerinde durulması gerekli nokta, infak ve tüketimde ölçünün yanında tasarrufa yer verilmesidir. Hadis şerhlerinde hadisten çıkarılan dersler arasında çalışmanın ve infakın fazileti kaydedilirken bu nokta üzerinde yeterince durulmadığı görülmüştür.

Tasarrufun amacı faydalı yatırımlara fon sağlamak olmalıdır; bahçe sahibi Meselâde bahçenin ürününün üçte biri, bahçenin imârî ve ıslahının masraflarını karşılamaktadır. Tasarruflar servetin âtil biçimde biriktirilmesi anlamına gelen iktinâz (toplum yararına sunulmayan para biriktirmek) için kullanılmalıdır. Çünkü iktinâz sermayenin ekonomik hayattan çekilip âtil kalmasına, topluma bir yarar sağlamamasına yol açar. Hâlbuki tasarruflar yatırımlara yönelince toplumun ihtiyaç duyduğu projeler hayata geçirilebilir, istihdam sağlanır ve ekonomi güçlenir. Aksine, sermaye lüks binaların inşası, kasalarda altın biriktirme gibi yollarla iktinâz yapıldığında ekonomik hayata dönüşü olmaz, âtil kalmış olur.

Kur'an-ı Kerim iktinâz yapanları en şiddetli bir şekilde uyarır: "Altın ve gümüşü biriktirip Allah (c.c.) yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele. (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki) İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta oldunuz şeylerin (azabını) tadın."¹⁰² Bu ayette kastedilenlerin iktisâdî kaynakları sadece kendi mal varlıklarını artır-

¹⁰⁰ Ebû Dâvûd, el-Eymân ve'n-Nuzûr 29.

¹⁰¹ Buhârî, Cenâiz 36; Menâkibu'l-Ensâr 48; Megâzî 79; Nafakât 1; Muslim, Vasiyye 8; İbn Mâce, Vâsâyâ 5; Ebû Dâvûd, Vâsâyâ 2; Tirmizî, Vâsâyâ 1.

¹⁰² Tevbe, 34, 35.

mak için kullanarak ekonomik hayata katkıda bulunmayanlar oldukları belirtilmiştir.¹⁰³

Bahçe sahibi Meselde olduğu üzere tasarruf sahipleri her zaman kendi yatırımlarını finanse etmeyebilirler. Diğer bir ifadeyle, herkesin finanse edilmesi gereken hâli hazırda bir yatırım projesi olmayabilir. Bu gibi tasarruf sahipleri, mâli desteğe ihtiyaç duyan proje sahiplerine tasarruflarını aktarabilirler. Toplumda genellikle bir yanda tasarruf sahipleri, diğer yanda ise fona ihtiyaç duyan yatırımcı ve girişimciler bulunur. İşte bu durumlarda, fon fazlası olanlarla fon eksiği olanlar arasında ya borca dayalı ya da kâr-zarar ortaklığına¹⁰⁴ dayalı anlaşmalar yapılarak toplum genelinde biriken sermayenin yine topluma katkıda bulunacak projelere kanalize olması temin edilir ve sermayeye katkıda bulunanlar yapılan anlaşmanın çeşidine göre ortaya koydukları sermayenin getirisini paylaşırlar. Bahsi geçen anlaşmaların türleri ve işleyişleri, ilgili ayet ve hadisler ve bu naslardan çıkarılan prensipler çerçevesinde ortaya konmuştur. Meselâ, mudârebe isimli anlaşma çerçevesinde fon fazlası olan taraf sermaye, fon eksiği olan taraf ise emek ve bilgisini ortaya koyarak kârı paylaşırlar ve bir projeyi gerçekleştirirler.¹⁰⁵ Ancak asıl olan, kalkınmasını finanse etmek isteyen bir toplumun öncelikle bireysel tasarrufları başarıyla gerçekleştirerek gerekli sermaye birikimini yakalamasıdır; sermaye birikimi olmadan, bu sermayenin farklı mekanizmalarla fertler arasında aktarılması ve getirilerin paylaşılması zaten söz konusu olmayacaktır.

Yatırım yapmak Müslüman toplumun hayatın çeşitli alanlarında duyduğu ihtiyaçları karşılama işlevinden dolayı farz-ı kifâye olarak görülmüştür.¹⁰⁶ Aslında yatırımlar “O (c.c.), sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli kıldı”¹⁰⁷ âyet-i kerîmesinin bir gereğidir. Öte yandan, “Eğer Müslüman bir kişi bir fidan diker, ondan bir insan, hayvan veya kuş yerse, şüphesiz bu onun için kıyamet gününe kadar bir sadaka olur”¹⁰⁸ hadisi topluma faydalı faaliyetlerin faziletine dikkat çeker. Fidan dikmek gibi basit görünen bir işin kalıcı bir sevabı söz konusu ise toplumun ihtiyaç duyduğu sahalarda yatırımlar yaparak topluma fayda sağlamanın mükâfâtının evleviyetle

¹⁰³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara 2015, III, 39-40.

¹⁰⁴ Kar-zarar ortaklıkları, risk sermayesi ve mudarebenin potansiyelini anlatan iki çalışma için bkz. Mehmet Salih Kumaş, “Faizsiz Bir Finans Yöntemi Olarak Venture Capital Sistemi ve İslâm Bankacılığı ile Mukayesesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, cilt: XVI, sayı: 1, s. 279-298; Hamdi Döndüren, “İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kulanılma Yöntemleri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, cilt: I, sayı: 2, s. 53-80.

¹⁰⁵ Cengiz Kallek, “Mudârebe”, *DİA*, XXX, s. 359.

¹⁰⁶ Bahit, Ali Hıdr, *et-Temvilü'd-Dâhili li't-Tenmiyeti'l-İktisâdiye fi'l-İslâm*, Cidde 1405/1985, s. 135.

¹⁰⁷ Hud, 61.

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd Tayâlisî, *Musned*, III, 327; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIII, 376; Muslim, *Musâkât* 10; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 154; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XXV, 100; Beyhakî, *es-Sunenü'l-kübrâ*, VI, 227.

ve çok daha büyük miktarda söz konusu olduğu hadisten anlaşılmaktadır.

İslâm, sermayenin birikimine ve muhafazasına büyük önem vermiştir. Ayet ve hadislerin bu konudaki yönlendirme, emir ve yasakları göz önünde bulundurularak malın korunmasının, ‘makâsıdu’ş-şerî’a’ olarak bilinen ve dinin bir bütün olarak düşünüldüğünde korunmasını hedeflediği beş asıldan (can, din, akıl, mal ve nesil) birinin korunması olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Malın, dinin korunmasını istediği beş asıldan biri olması, konumuzla alakalı son derece önemli bir husustur.

Buhârî Kitâbu'l-İstikrâz'da “*Malın Zâyi Edilmesinin Yasaklanması*” isimli bâbın girişinde “*Allah'ın (c.c.) geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı, aklı ermezlere vermeyin. Kendilerine bunlardan yedirin, giydirin, onlara güzel söz söyleyin*”¹¹⁰ ayetini kaydetmiştir.¹¹¹ Kuran Yolu Tefsiri'ndeki bu ayetle ilgili izah şu şekildedir: “Kısıtlı olanlara ait (onların mülkiyetinde bulunan) mallar için ‘mallarınız’ ifadesinin kullanılması ‘millî servet’ kavramına, ‘geçiminize dayanak kıldığı’ ifadesi de insan hayatında malın önemine işaret etmektedir.”¹¹² Sâbûnî ise ayetle ilgili açıklamasında Cenâb-ı Hakk'ın yetimlerin mallarını o mallara bakmakla sorumlu olanlara nispet ettiğini, böylece malın muhafazasına ve zâyi olmasının önlenmesine işaret ettiğini, nitekim bu malların zâyi olması halinde tüm toplumun bundan zarar göreceğini belirtmiştir.¹¹³ Her iki tefsirdeki tespitler ve özellikle millî servet vurgusu kanaatimizce konumuzla ilgili güncel ve gayet önemli mesajlar içermektedir. Bu bâbda zikredilen bir hadiste ise Allah Teâlâ'nın hoş karşılamadığı davranışlardan birisinin malı zâyi etmek olduğu belirtilmektedir.¹¹⁴

Konuyla ilgili ayet ve hadislerden çıkarılan ve aşağıda sıralanan şu esaslar yatırım yapmayı zorunlu kılmaktadır: i) tüketimde israfın yasaklanması, ii) servetin âtil biçimde biriktirilmesinin yasaklanması, iii) zekâtla azalan malın aktif biçimde işletilerek sermayenin muhafazasına çalışılması, iv) faizin yasaklanarak girişimciliğin teşviki, v) kazancın ancak sorumluluk ve risk karşılığı olabileceğini belirten nebevî ilke¹¹⁵ ve vi) her alanda yatırımın ve topluma faydalı olmanın emredilmesi. Çalışmamızın hacmini artırmamak için bu esasları bu şekilde kısaca zikretmekle iktifa ediyoruz. Diğer yandan, yatırımların gerçekleştirilmesinin ise ancak sermaye birikimine bağlı olması ve İslâm'ın sermayenin muhafazasına ve malın zâyi edilmemesine yönelik yön-

¹⁰⁹ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1413, s. 174.

¹¹⁰ Nisâ, 5.

¹¹¹ Buhârî, İstikrâz 19.

¹¹² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, II, 12.

¹¹³ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1417, I, 239.

¹¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 79; Dârimî, Rikâk 38; Buhârî, İstikrâz 19; Zekât 54; Edeb 6; Rikâk 22; Muslim, Akdiye 12.

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XL, 272; İbn Mâce, Ticârât 43; Ebû Dâvûd, İcâre 37; Tirmizî, Buyû' 53; Nesaî, Buyû' 15.

lendirmeleri dikkate alındığında tasarruf sürecinin önemi daha açık biçimde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, tüketimde itidal temeli üzerine kurulan sermaye birikimi süreci, böylelikle yapılması mümkün hale gelen tasarrufların yatırımlara dönüşmesiyle tamamlanmakta, fert planında olduğu gibi toplum planında da sermayenin gelecek dönemlere aktarılması gerçekleşmektedir.

IV. Sonuç

Bir bahçe sahibinin ilâhî ikrâma mazhar olmasına vesile olan örnek davranış modelinin zikredildiği bir rivayetten yola çıkarak iktisâdî ve sosyal sahalarda toplumun gelişmesinde bu hadiste bahsi geçen esasların ne derece önemli rol oynadığını bu çalışmada ele almaya çalıştık. Zira ilgili hadiste çalışma, gelir kazanma, sonra kazanılan gelirin tüketim, infak ve tasarruf arasında dengeli bir biçimde paylaşımı, yapılan tasarrufun yatırıma dönüştürülmesi vecîz biçimde bir şahsın özelinde hikâye edilmektedir. Bu hadis fert planından toplum planına taşındığında ise toplumun iktisâdî sahada gelişmesi için gereken sermaye birikiminin nasıl temin edileceğinin yol haritasını sunmaktadır. Hadis fert özelinde bu verileri bize sağlamaktadır; bahsedilen hususların açılımını yapmak ise konunun çeşitli yönlerden tahlilini gerekli kılmaktadır.

Çalışmamızda incelenen pek çok hadisin sermaye birikimi konusunun genellikle bir ya da birkaç yönünü içeren nebevî yönlendirmeler içermesine karşın, birinci bölümde ele aldığımız hadis bu nebevî yönlendirmeleri toplu biçimde ve müşahhas bir örnekte bir davranış modeli olarak sunmakla temayüz etmektedir. Ancak konulu bir çalışma yapılmış olması itibariyle konumuzla ilgili yapılan tespitlerde ve varılan sonuçlarda, incelenen tüm hadislerden istifade edilmiştir. Çalışmamız hadislerdeki iktisâdî öğretilerin hepsini olmasa da önemli bir bölümünü, sadece ahlâkî zaviyeden değil, aynı zamanda iktisâdî zaviyeden de ele alarak bu sahadaki oldukça az sayıda olan araştırmalara bir nebze de olsa katkıda bulunma gayretinin mahsulüdür.

İlgili hadis hakkında hadis şerhlerinde daha çok lafızla ilgili tahliller yapılmış, hadisten çıkarılan dersler ise genellikle çalışmanın ve infakın fazileti ile sınırlı kalmıştır. Hadis şerhleri hadisleri anlamada pek çok önemli katkılar sağlamakla beraber, seçilen belli bir konu üzerine ilgili farklı disiplinlerden de mümkün mertebe istifade ederek ve çağdaş meselelerle irtibat kurularak yapılacak, bu çalışmamıza benzer konulu çalışmaların daha verimli olabileceği ve hadislerin mesajlarının günümüz insanına daha anlaşılır bir formatta sunulabileceği düşünülmektedir.

Ahdeb'in çalışmasının gösterdiği üzere, hadis ve sünnet sahasında son 75 senede yaklaşık 3500 çalışma içerisinde iktisat gibi hayatın önemli bir sahasıyla ilgili sadece 9 çalışmanın tespiti, hayatın her sahasındaki hadislerin işlevsellik kazanması için yapılması gerekli yeni araştırmaların önemini ihlas etmektedir. Bu tür araştırmalarda Khan'ın makalesinin konumuzun

ispat ve izahı bakımından sağladığı katkıda görüldüğü üzere, ilgili disiplinin araştırma bulgularından istifade büyük önem arz edecektir.

Çağımızın tüketimde aşırılıklar çağı haline gelişi, önemle üzerinde durulması gereken bir konu olarak ağırlığını hissettirmektedir. Konunun gerek ahlâkî yönden çeşitli erdemlerle bağlantıları, gerek gelir dağılımı açısından doğurduğu sonuçlar, gerek sermaye birikimi sürecine etkileri göz önüne alındığında bu konuda toplumsal bilincin geliştirilmesinin ciddiyeti anlaşılmaktadır.

İslâm sadece ibadet ve ahlâk sahasında değil, hayatın tüm sahalarında Müslüman topluma reçeteler sunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'de toplumu her açıdan ele almış, Müslümanların iktisâdî, sosyal, idârî sahalarda gelişmesi için düzenlemeler getirmiş ve bunları sahâbeye ve sonraki nesillere örnek olacak biçimde uygulamıştır. Bu mülâhazalar, hayatın her sahasıyla ilgili konuların güncel değerlendirmelerle ve farklı açılardan ele alınmasının ve böylece farklı sahalardaki rivayetlerin güncel değerlerinin araştırılmasının önemine işaret etmektedir.

“İslâm'da Sermaye Birikimi: İlgili Hadislerin Güncel Bir Okuması”

Özet: İslâm dini getirdiği esaslarla Müslüman toplumun hayatın her alanında ilerlemesi ve başarılı olması için gerekli yol haritalarını sunmuştur. Nebevî beyanlar, ibadet ve ahlâk sahalalarının yanında sosyal ve ekonomik sahalarda da bu açıdan pek çok önemli mesajı içermektedirler. Bu makalede bir bahçe sahibinin ilâhî ikrâma mazhar olmasına vesile olan örnek davranış modelinin zikredildiği çok yönlü bir rivayet merkezinde iktisâdî öğretiler içeren hadisler, çeşitli açılardan tahlil edilmektedir. Üretim ve bu üretim sonucu kazanılan gelirin tüketimde itidâl, infakta itidâl ve tasarruf ilkeleri gözetilerek uygun bir paylaşımâ tâbî tutulmasının fert ve toplum planında hayata geçirilmesi, sosyal ve ekonomik sahada Müslüman toplumun gelişmesine büyük katkılarda bulunmaktadır. Zira toplumun ihtiyaç duyduğu yatırımların finansmanı ancak başarılı bir sermaye birikimi süreci ile mümkündür. Makalede öncelikle mezkûr serlevha hadisin tahriri yapılmış, hadis şerhlerinde yer alan bilgiler değerlendirilmiş, ardından hadisin iktisat zaviyesinden bir tahlili yapılmış, daha sonra konuyla ilgili hadislerin güncel bir okuması yapılarak bahsi geçen ilkeler, ilgili ayet ve hadislerle bütünlük içinde ve iktisâdî perspektif de dikkate alınarak incelenmiş ve günümüzün önemli bir meselesiyle irtibatları araştırılmıştır.

Atıf: Mehmet Ali ÇALGAN, “İslâm'da Sermaye Birikimi: İlgili Hadislerin Güncel Bir Okuması”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/2, 2017, ss. 85-113.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, İnfak, İktisat, Sermaye Birikimi, Hadis.